

*Аляксандар Рытінскі, сябра
французскай Акадэміі прамысло-
васці, земляробства, рамёстваў і
гандлю*

БЕЛАРУСЬ

**колькі слоў пра паэзію простага люду гэтае
нашае польскае правінцыі, пра ягоную
музыку, спевы, танцы, etc.**

Прачытана

на паседжанні Польскага літаратурнага таварыства ў Парыжы 21
лістапада 1839 г.

Парыж, у друкарні Ю. Марыльскага, накладам аўтара, 1840.

Першаму з беларускіх сялян, які перш чытаць, а пасля гаварыць
і думаць па-польску навучыцца, гэтую маю нікчэмную працу ў до-
вад высокае любові і павагі прысвячаю і дзеля яго друкую. Аўтар.

УСТУП

*Туда лозы хылылыся,
Куда ім похыло;
Туда очы дывылыся,
Куда сэрцю мыло^I.*

(„Pieśni Ludu Galicyjskiego”
Wacława z Oleska^{II}, s. 189)

З таго часу, як вялікі вяшчун “Валенрода” напісаў першыя літоўскія балады, выпусціў у свет сваю непараўнальную “Гражыну”, а Багдан прыбраў у народныя строі “Валынскія русалкі” і “Украінскія думы”^{III}, мы бачым, што ўся польская моладзь, нібы падхопленая прывабнаю сілаю, навыверадкі рушыла па новым, паказаным ёй Майстрамі, шляху нацыянальных скарбаў нашае літаратуры, і сёння з гонарам і запалам ідзе ім.

З прыемнасцю знаёмімся мы тут на амаль кожным нашым пасяджэнні з навастворанымі ў гэтай святой галіне адкрыццямі, напісанымі нашымі землякамі, што засталіся на бацькаўшчыне. Не адзін, як Хадакоўскі^{IV} з кіем у руцэ, з торбаю за плячыма альбо папкаю пад пахаю, ходзіць ад хаты да хаты, ад жабрака да дудара, ад пастуха да жніі, з вяселля на ігрышча, з гучных хрысцін да магілы – і паўсюль, хціва настаўляючы вуха, на здзіўленне задуманага селяніна, патаемна ці адкрыта піша, натуе, збірае, памнажае невядомыя нам скарбы.

Яшчэ, пэўна, не сцерлася з Вашае, калегі, памяці тая паэтычная аповесць колісь паганскае Літвы пра Каралеву Балтыкі на бурштынавым троне; тыя чароўныя малюнкі ваколіц Дняпра; і тыя кароткія апісанні забаў і песняў сялян, якімі нас на пацеху нашую і ўсяе вялікае польскае сям’і ўзнагароджваюць часам тамтэшыя часопісы і якія так ўдзячна, так гладка ўмее чытаць наш віцэ-старшыня^V, як іх спрытна там пішуць знанья нам сваімі талентамі Крашэўскі альбо Міхал Грабоўскі^{VI}.

Упершыню пакліканы Вамі прачытаць Вам сёння ў дзень альфабэтычнае чаргі што-небудзь з маіх новых літаратурных твораў з

біццём сэрца навічка, са скрухаю маласпрактыкаванага, менш за ўсё самаўпэўненага пісьменніка, адчуў жаль, беручыся за гэтую працу, жаль, што Неба не дало мне ні пісьменніцкага таленту апошніх, ні красамоўства першага.

Народжаны далёка ад цэнтра роднае мовы Пястаў, ад сакавітае пальшчызны Скаргі, Трамбецкіх, Нарушэвічаў ці Каханоўскіх^{VII}, няраз тут я, можа, выскачу перад Вамі з невядомым Вам правінцыялізмам, які абразіць Вашыя вушы? Аднак суровы суд Ваш і крытыку пераменіце на паблажлівасць, калі даведаецца, што прамаўляю да Вас пальшчызнаю глыбокае Белай Русі, пальшчызнаю, якой нас аж за Дзвіну, да Вялікіх Лукаў і Пскова са зброяю ў руках навучыў колісь Баторы; якую да сённяшняга дня пад самым вокам ворага ля брамаў ягоных сталіц, за сто міль ад Варшавы, нягледзячы на ўплыў маскоўшчыны, якую нас цалкам атачылі, – захоўваем як найдаражэйшы наш кляйнот. Гэты скарб пакінулі нам у спадчыну полькі, маткі нашыя. З іх малаком усмоктваюць і на Русі сапраўдныя сыны Леха гэтую рэдкую і неабмежаваную міласць да Айчыны і гэтае моцнае замілаванне мовай продкаў, што нас усіх спрадвечу характарызавала. Вусны іхныя за першы лічаць абавязак навучыць дзіця вымаўляць святое імя Польшча, перш чым яно яшчэ скажа: “Мама!”, а рука не падасць яму неабходнай ежы, калі ён па-польску не папросіць!

Але не пра полек я тут сёння да вас, не пра пальшчызну, хоць і па-польску маю намер казаць.

Ёсць у нашай Польшчы, раскінутай ад Балтыкі да Чорнага мора, ад Салі аж да брам Смаленска, на гэтай шматфарбнай, але ў адно злітай тэрыторыі новыя невычарпальныя крыніцы мовы, гісторыі і паэзіі, пра якія хоць і былі мільёны адкрыццяў, мы яшчэ нічога не чулі. Шукаць іх, карыстацца імі – галоўная і неабходная, каб была найпершай павіннасцю, калі не заслугаю кожнага сёння пісьменніка-паляка. На такіх толькі матэрыялах, на такіх скарбах збудаваць можна сапраўды нацыянальную, вольную ад чужаземшчыны літаратуру, а наша польская, на жаль, яшчэ не ёсць такою. Давайце, аднак, верыць, што пры сённяшнім агульным жаданні амаль усіх адукаваных людзей, пры тым незмарнаваным памкненні да настойлівых пошукаў як на радзіме, так і за мяжою дойдзе яна хутка да пажаданае поўнае дасканаласці. Няхай толькі кожны з нас возьме сабе за мілы абавязак злажыць на яе алтар хоць сціплыя плады свае працы, а сабраная такім чынам у адзіны стос даніна, што ўзнімаючыся ўсё вышэй і вышэй, абавязкова выбудуецца ў новую святыню, перад яркім польскім бляскам якой схіліць пакорлівую галаву, паблюднее як мішура перад золатам усё, што толькі ёсць замежнае, не

нашае, чужаземскае. Добраю падказкаю з'яўляюцца нам сёння нястомныя памкненні ў тым напрамку братоў-славян. Чэх, ілірыец, серб і іншыя, корпаючыся сёння з нязнаным ім раней запалам у заплеснелым спрадвеку пыле сваіх скарбніц, ўзбагачаюць (нязначна!) і нашую ахвярную скрыню. Я бачу, мне здаецца, ужо той момант блізкі (блізкі, дай Божа!), калі перапоўненая ўсеагульнымі дарамі яна зломіць акаванае века, якое хавае яе, каб паказацца на публіцы ва ўсім святле, а пакуль тое наступіць, дазвольце мне, калегі, свой сённяшні сірочы грош укінуць у тую агульную скарбонку.

Пра Белую Русь я ўспомніў хвіліну назад. Русь тая, колькі ёсць і будзе Польшча, складае непадзельную частку дарагой нашай Айчыны. Пра яе таксама колькі слоў вам скажу, а гэта таму, што ўсё роднае кожнаму з нас мілае і ўсё, што я скажу, будзе ўсім новым, дык сумняваюся, каб вас яно нудзіла.

Час, аб'ём майго сённяшняга паведамлення не дазваляюць мне шырока заняцца гэтаю вялікаю краінаю. Дык пакідаю ўсялякія геаграфічныя, статыстычныя, гістарычныя, а нават і пра саму прыроду мовы тае правінцыі, шмат каму вельмі цікавыя і важныя для польскай літаратуры звесткі на наступную ў пасяджэннях маю чаргу альбо, дасць Бог, на іншы, больш памысны час; сёння адно толькі песні, ці паэзію, буду аналізаваць.

Выйшлі ўжо ў Вільні ананімна падобныя песні^{VIII}, у “Gazecie Porannej Warszawskiej” нядаўна паабяцаныя; абяцае і Аляксандр Спасоўскі^{IX} нешта выдаць, але перш чым Неба ўсё гэта нам дазволіць чытаць, скажам сабе самі, што мы пра іх ведаем, перадусім, столькі, колькі памяць мне, пазбаўленаму ўсялякіх іншых рэсурсаў, дапаможа.

Якія гэта мілыя выгнанцу на чужой зямлі ўспаміны!

РАЗДЕЛ ПЕРШЫ. НЕКАТОРЫЯ АГУЛЬНЫЯ ЗАЎВАГІ

Частка польскай зямлі, абведзеная двума амаль роўнымі паўколамі па абодва бакі горада Полацка, сталіцы колішняга ўдзельнага княства, а пазней – польскага ваяводства: налева – па Прыпяць і пінскія балоты, а на поўнач – па Пскоў, Апочку і Лукі, і сённа носіць вядомую нам спрадвекую удзельную назву – Белая Русь. Адкуль узялася гэтая назва – вялікая да сённашняга дня таямніца. Розныя выказваліся меркаванні, але ніхто праўды не даведаўся.

Якраз на гэтым кліне нашай зямлі, паміж вусцямі Віцьбы і Палаты і срэбнымі хвалямі шырокай Дзвіны, дзе Лучоса, Ула і Дзісна злучаюць свае хуткія воды ў адно з ёй рэчышча і ўжо разам нясуць іх вясною пад цяжарам суднаў, наладаваных нашым ільном і пшаніцай, каб злажыць іх, як знак пашаны, вінны мору, каля ног Дыяменту¹, за багатай Рыгай². На гэтай, кажу я, чароўнай прырэчнай раўніне, што займае ў акружнасці некалькі дзесяткаў міляў, няма ніводнай сцяжынкі, па якой бы не ступала мая нага, аніводнага моўнага выразу сціплага ратая, якога я не зразумеў бы, аніводнай, можа, песні, якую б гучнае рэха, што шырока разлягаецца па лесе, не данесла да майго вуха.

Жыве там просты народ славянскі, здавён параднёны з сям'ёю Лехаў, пачцівы, але ўбогі і мала вядомы нават Польшчы, уласнай айчыне, хоць яе болей за ўсё палюбіў.

Дарэмна суседнія ўладары, ад варагаў да Гедыміна, вякамі змагаліся, каб прысвоіць яго. Не адзін праліваў іхную кроў, узводзіў вакол гарадоў мураваныя ўмацаванні, насыпаў рукамі тутэйшых

¹ Так даўнія польскія пісьменнікі называлі прыморскую крэпасць Дзюнамунд, ці Дзвінагэмбе, што ў вусці Дзвіны. (Тут і далей заўвагі А. Рыпінскага).

² Рыга – гэта слова, відавочна, польскае, азначае тое самае, што і нямецкае Rinne, г. зн., сцёк, жолаб. Па-чэску – *Ryha, Reuha*. Беларусы таксама горад Рыге называюць *Рыга*.

людзей валы, акрэсліваў межы, прызначаў рубяжы, мяркуючы, што раз і назаўсёды завалодае гэтым краем. Іхнія муры сталіся руінамі, валы зноў зраўняліся з зямлёй, а народ як жыў, так і жыве на сваім месцы, нібы кажучы ім, што сам сабе здольны выбіраць пана, а розных прыхадняў ведаць не хоча. Урэшце выбраў ён сабе Польшчу за матку, кінуўся разам з Літвой у яе апякунчыя абдымкі і прыхінуўся да яе з усёй сыноўняй любоўю. Татарскі наплыў маскалёў, што яго і сёння гняце, закрануў яго сваёй азіятчынай болей, чым іншыя часткі Польшчы; з часам пакінуў пасля сябе, нібы тая саранча, чорную пасму заразы; нядаўнімі ўказамі назваў яго старой Масквой³, але ў глыбіню сэрца так, як наша Польшча, ніколі не сягаў, не здолеў злучыць у адно душу і цела; як абвуглены куколь ад залатой збажыны на ніве, так кацап ва ўсім адрозніваецца ад насельнікаў нашага краю мовай і вопраткай; тырчыць сям-там самотна, што яго здалёку ўбачыш, і здалёку свеціць пагарджанаю барадою; русін абходзіць яго бокам, як зачумленае страшыдла.

Рознасць рэлігій, мушу тут зазначыць, таксама нямала спрычыняецца да тае агіды, якую слухна мае беларускі люд да ўсяго, што толькі пра Маскву сведчыць. У іх схізма – сінонім паганства, а маскаль як прыгнятальнік – аб'ект вечнай пагарды. Дарэмна і сёння ўладар Поўначы імкнецца скасаваць веру іх продкаў, якая лучы іх з рымскім касцёлам, адначасна і з Польшчаю злучае. Люд вытрывае намаганні тырана, а Той, хто з вышыні глядзіць на збытак няшчасцяў нашых, безумоўна злітуецца са слуг сваіх; і калі шалю сваіх ласкаў прыхіліць на бок Польшчы, узнімаючы яе з небыцця ўсю цалкам, моцную і магутную, не забудзе ў яе амярцвелым стане аніводнае часткі аграмаднага ейнага цела падчас поўнага адраджэння тулава.

Беларуская мова – гэта яшчэ адно моцнае звяно, якое шчыльнай звязвае гэты народ з намі, чым з Масквой; не такая вобразная, як у нашых украінцаў, меней статаршчаная, як у жыхароў Масквы ці Казані, не такая царкоўная, як галіцыйская, яна мае, аднак, свае арыгінальныя нацыянальныя асаблівасці, якія яе ад усіх названых значна адрозніваюць, а тым самым, як мне здаецца, найболей прыбліжаюць да польскае.

Болей трэба б было прывесці довадаў на карысць мае думкі, зрабіць больш глыбокі разгляд і параўнанне граматыкі па мажлівасці ўсіх славянскіх дыялектаў, але гэта патрабуе не двухгадзіннае

³ Пасля Лістападаўскай рэвалюцыі 1830 года цар, баючыся, каб агульнасць законаў з Літвой, а таксама гістарычная назва Белая Русь не ўцягнулі гэтае правінцыі да нацыянальнага паўстання, сваім ласкавым, як сам кажа, указам скасаваў Літоўскі Статут і назваў усе яе ваяводства, старарасійскімі губернямі.

лекцыі. З тае прычыны, што, як казаў раней, я ўсё гэта адклаў на будучае, цяпер возьмемся як найхутчэй за песні. Іх арыгінальныя мелодыі, якія я вам падам, даюць магчымасць зрабіць пра іх свае высновы; а на падставе гэтага, вы не адным, можа, даследаваннем над імі, больш глыбокім, чым маё, маглі б зрабіць добрую паслугу нашай літаратуры і вашыя ўхвальныя меркаванні пра гэта выкажаце.

Пра гэта былі ў мяне доўгія спрэчкі з маскалямі, але адзін толькі Кюхельбекер⁴, вядомы вам дзяржаўны злачынца са змовы Пестэ-

⁴ Васіль (!) Карлавіч Кюхельбекер^X – той самы, што пасля выкрыцця ў 1825 годзе вялікай пецябургскай змовы быў злоўлены ў Варшаве нейкім унтэр-афіцэрам, калі ў вопратцы фурмана прабіраўся ў Нямеччыну. Яго асудзілі на пятнаццаць гадоў работ і выслалі ў крэпасць Дынабург з пазбаўленнем усіх чыноў, крыжоў і шляхецтва. Ішоў ужо амаль пяты год яго зняволення, калі я з ім там пазнаёміўся і не раз са сваімі калегамі Аляксандрам Пангоўскім ці Тадэвушам Скшыдлеўскім^{XI} прыбягалі мы са школы падхарунжых наведаць яго то ў лазарэце, то зноў у турме. Вялікай гэта душы чалавек. Хоць прозвішчам ён немец ці швед, але нарадзіўся недзе пад Пецябургам ці ў самой сталіцы і быў сапраўдным сынам сваёй новай айчыны, якую любіў больш за ўсё, гэтак жа, як і самі Рылееў, Бястужаў і Пестэль. Ён правеў усю маладосць брат за брата з Мікалаем, сённяшнім царом, і вялікім князем Міхамам, з якімі разам вучыўся. Апошні нават быў яго сябрам і выпрасіў яму ў брата змяншэнне пакарання, здаецца, на пяць гадоў. Яшчэ яму, аднак, колькі гадоў заставалася правесці ў Дынабургу перад канчатковым выгнаннем у Сібір, і, пэўна б, іх спакойна ў шлафроку адсядзеў бы, калі б наведванні і праезды тым шляхам тырана не перашкаджалі так часта ягонаму дарагому спакою ў вязніцы; а іх злавесным ганцом было заўсёды агаленне галавы на палову і прыкуцце хворага з матыкаю ў руках да тачкі.

Як ясны месяц сярод незлічонага прыцемленага рою зорак, так яго шляхетнае, белае, пабляднелае, высакароднае аблічча адрознівалася пазнакаю цноты сярод незлічонага зброду злачынцаў, апранутых у аднолькавы з ім шэры мундзір асуджаных. Моцнага гарту мусіла быць тое сэрца; яго вусны, гэты надзейны выразнік нашых пачуццяў, аніводнае ніколі не выдалі скаргі ні перад кім на такія цяжкі лёс. Маўчаў ён, маўчаў і чакаў канца сваіх пакутаў!... О! Гэта так, сапраўды, той, хто блізка ведаў яго, любіў яго, цаніў, паважаў, хто з ім хоць толькі палову дня, вечар правёў, – той не мог не заўважыць у ім рэдкага розуму, нічым не стлумленай душы і глыбокіх ведаў. Нават у простага жаўнера, што пару хвілін пастаяў ля ягоных дзвярэй на стражы, міжвольна вочы свяціліся пачуццём і пашанаю, калі неспадзяваны бляск аблічча гэтага незвычайнага вязня даходзіў да яго. Каго ж не кране гэты чулы вобраз бязвінна мучанай самога Неба цноты, гэта яшчэ адно паўтарэнне пакут Хрыстовых, з дакладным апісаннем якіх не справіцца маё пяро. Бачу, здаецца мне, яшчэ сёння агляданае мною шматразова ва ўсім яго чароўным бляску тое святое аголенае чало, пра якое разам з Міцкевічам магу паўтарыць:

Głowa s której włos przemoc odarła bezwstydna,
Głowa niezawstydzona, dumna, z dala widna,
Co wszystkim swą niewinność i hańbę obwieszcza;
I wystaje s czarnego tyłu głów natłoku,
Jak z morza łeb delfina, nawałnicy wieszczą;
To czoło i ta głowa, zostały mi w oku,
I zostaną w mej myśli, – i w drodze żywota
Jak kompas pokażą mi, powiodą gdzie cnota:
Jeśli zapomnę o nich, ty Boże na niebie
Zapomnij o mnie!...^{XIa}

ля і Рылеева, згадзіўся са мною, што беларуская мова – гэта мова не маскоўская, і што яна мае больш слоў польскіх і нават цэлых выразаў, чым усе іншыя гэтак званыя рускія дыялекты.

Не ўспамінаў бы я, можа, тут пра вялікага гэтага мужа, калі б не тая павага, якую мае ён да нашай Айчыны і да таго ўсяго, што нашае, і гэта дало мне пярэ ў руку. Адзінаю яго працаю, адзінаю пацехаю ў вязніцы была літаратура. Я перапісваў яму, памятаю, па-расійску да друку ягонаю цудоўною трагедыю “Шуйскія” («Шуйские»), у якой апавядаецца пра эпоху здабыцця Жалкеўскім Масквы і якую ягоная пачцівая матуля ананімна на яго карысць мелася выдаць. Найбольш зняволіла мяне да яго тая шляхетнасць характару, якую паказвае ён у нашым вялікім военачальніку, а яшчэ болей – уся, даслоўна перакладзеная з польскае яго прамова, узятая з “Гістарычных песняў” Шаноўнага Ветэрана польскай літаратуры, якога мы слухна ў нашым Таварыстве ўганароўваем^{XII}; той момант, калі наш вялікі военачальнік, прывёўшы да Жыгімонта закутага ў кайданы цара, так да яго звяртаецца:

Królu! narodzie wolny i potężny!
Wiodęć ród Carów nieszczęsny, lecz mężny;
Przyjm go, nie jako chluby widowisko,
Lecz jak odmiennej fortuny igrysko.
Bodajby nieba, co nam dziś szczęściły,
Wiodły zwycięztwa za orły polskiem;
Bodajby wnuki, sposoby srogiemi
Za krzywdy przodków nigdy się nie mściły!
Ty, Władysławie! byś jej klęski słodził,
Moskwać przezemnie śle poddaństwa śluby.
Rządź nią, lecz wspomnij kędyś się urodził,
Niechaj ci kraj twój zawsze będzie luby!

У гэтай працы мы ўсе дапамагалі яму колькі маглі; мяркую, што згадка тут пра гэта, не будучы цалкам недарэчнаю, цешачы названага аўтара “Гістарычных песняў”, пацешыць адначасна і ўсе праўдзівыя польскія сэрцы.

РАЗДЗЕЛ ДРУГІ.

ПЕСНІ

O pieśni gminna, ty stoisz na straży
Narodowego pamiątek kościoła,
Z archanielskimi skrzydłami i głosem – Ty
czasem dzierzysz i miecz archanioła.

Płomień rozgryzie malowane dzieje,
Skarby mieczowi spustoszą złodzieje,
Pieśń ujdzie cało, tłum ludzi obiega;
A jeśli podle dusze nie umieją
Karmić ją żalem i poić nadzieją,
Ucieka w góry, do gruzów przylega,
I stamtąd dawne opowiada czasy.

Так Настаўнік^{XIII}, які ўсіх нас навучыў цаніць вясковую песню як дарагі скарб народа, абясмерціў яе ў сваім “Конрадзе”. Хвала тым, што ідучы яго слядамі, дзень і ноч працуюць сёння, здабываючы штораз новых перлы з гэтай невычэрпнай крыніцы. Тысячы новых аматараў народнай паэзіі з’яўляюцца штогод з пэўнага часу на дарагой зямлі нашых бацькоў. Для іх гэтая істотная галіна польскасці сталася адзінаю мэтай іх мазольнае працы і клопатаў.

Не вельмі музыкальны, па-праўдзе, не вельмі спеўны наш просты люд на вёсцы, аднак жа нельга адмовіць яму ў музычным слыху, у адчуванні гармоніі. У яго простаі думцы, у першабытнай, найўнай мелодыі яго песні, у яе тонах адчуваецца нейкая нязнаная любасць, чароўная, так скажу, сіла, якая палоніць сэрца і захапляе, чаруе, сваёю прастатою бавіць дух. Не ведаю, ці кожны слухач атрымлівае такое тое ж самае дзівоснае ўражанне, што і я? Для мяне сама думка, што пачутая песенька ці танцавальная мелодыя, – гэта бяспрэчная частка тае велічнай нацыянальнай музыкі, па якой спрадвеку мы ўздыхаем, але якую ўвесь час псуе непатрэбная чужаземшчына, гэтая думка ўзносіць мяне ў незямную сферу, у выдуманую, сапраўды, толькі, можа, ілюзорную краіну, дзе любоў да Айчыны спа-

лучаецца з гарачым жаданнем вывесці яе з сённяшняга занядбаньня і ўзняць як можна вышэй, вышэй за ўсё на ўсім зямным шары!.. Колькі ж разоў адзін шчаслівы дотык смыка, адзін удалы рух вуснаў падчас спеву давала ідэю геніяльнаму ўяўленню Майстра дзеля яго вялікіх паэтычных твораў, якім мы са здзіўленнем апладзіруем? Быў бы вялікі грэх, калі б мы занядбалі на лоне нашай Бацькаўшчыны ўсё тое, што можа ўмацаваць, зрабіць больш блізкай стыхію нашых нацыянальных опер, што творчай сілай Шапэнаў ці яшчэ невядома якіх будучых нашых геніяў можа пры апрацоўцы стаць узорам, новым адкрыццём, прадметам здзіўлення самых славурых Майстроў і паставіць Польшчу на вяршыню музычнае славы, як да гэтага часу зброя і мужнасць яе сыноў не ведаюць нічога больш высокага ў Еўропе.

Прасякнуты такой думкай, падаю ў гэтай маёй кнізе з мэтай зберажэння ўсё, што мог я прыпомніць. А прыпамінаць было мне няцяжка, бо гэтыя песні з-за мае нейкае асаблівае любові ад дзяцінства мелі для мяне нечуванае прыцягненне; а што з калыскі ўбілася ў маладую памяць, тое нязменна жыло ў ёй да сённяшняга дня.

Яшчэ ні Жэгота^{XIV}, ні Вацлаў з Алеска не адорвалі нас сваімі каштоўнымі зборамі песень, калі я пачаў прагна запісваць свае і зберагаць іх ля свайго сэрца. Але вядомыя палітычныя падзеі, пазбаўляючы нас Бацькаўшчыны, пазбавілі яны і мяне майго скарбу. Сёння я толькі яго – патроху, патроху – узнаўляю ў памяці!.. Шкада, што я не музыкант, а то падаў бы вам і ноты кожнай з гэтых песень. Усе яны гучаць у маёй галаве, быццам яшчэ сёння чула іх маё вуха, а сэрца не раз мацней калоціцца пры іх згадцы ў маіх грудзях. Здаецца, я аддаў бы ўсе рэшткі майго пакутнага з-за туляцтва жыцця, каб іх яшчэ хоць адзін раз, хоць перад сконам мог пачуць на роднай зямлі!...

Шаноўны наш калега Савінскі^{XV} не прысутнічае тут, але я прашу яго ад імя ўсяго Таварыства, каб дапамог мне захаваць іх мелодыі. Гэта значна б павялічыла яго каштоўны, вядомы ўжо нам музычны збор песняў нашага люду. І ў скарбонцы нацыянальных польскіх твораў стане болей на некалькі новых пладоў.

Прыгаданьня нешматлікія мае песні я падзяліў тут на **рэлігійныя, вясельныя, пахавальныя, ці жалобныя, гістарычныя і на жартоўныя (ulotne) ці некалькірадковыя**, у кшталце **кракавякаў** альбо **галіцыйскіх каламыек**, гэта значыць, **танцавальныя**, якія спяваюць звычайна хутка і бесцырымонна пад час танца альбо для дзяцей ці дзеля ўласнай забавы.

Прааналізуем іх усе па чарзе.

А. РЭЛІГІЙНЫЯ

Набожны наш селянін кожную сваю працу ці занятак пачынае з Богам, дык і мы, апавядаючы пра ягоныя песні, пачнём іх тымі, якімі ён аддае пашану Найвышэйшаму Творцу. Цікаўныя слухачы дазваляць, каб я на момант узяў іх з сабою ў сярэдзіну вясковае парафіяльнае святыні на Белай Русі, калі каплан іхняга, злучанага з Рымам грэцкага касцёла, закончыўшы ахвярны абрад святое імшы, адкрыў пры кратах Панскія вароты (званыя Царскімі варотамі), перад пакорлівым людам, які, не змяшчаючыся ў царкве, нават велізарны цвінтар каля святыні запоўніў, тройчы адспяваў ужо над схіленымі галовамі “*Спасі люды твая, Господі!*”, гэта значыць, наша “*Salvum fac Populum tuum Domine!*” і, ўкленчыўшы на апошняй прыступцы алтара перад выяваю Пана Бога, якога схізма не ведае, пачаў чыстым моцным голасам нашу польскую (ці толькі польскую?) просьбу-малітву “Святы Божа, Святы Моцны, Святы Несмяртэльны, змілуйся над намі!”

Селянін, прывычаены штонядзельным паўторам тае самае малітвы да польскае мовы, не маўчыць пасля кожнае адспяванае страфы каплана, а вокны дрыжаць у драўляных сценах капліцы ад раздзьмутага паветра: справа – моцнымі мужчынскімі лёгкімі, злева – слабым голасам кабет. Гэта, сапраўды, урачысты момант, калі ўкленчыўшы люд спявае, малюнак, ад якога адвыклі ўжо даўно нашыя вочы, якія дарэмна шукаюць на выгнанні патрыярхальных сцэн нашай Айчыны.

Каплан ужо адспяваў “Усе святыя і Святы Божа, маліцеся за нас!”, а калі люд закончыў паўтараць апошняю страфу польскае песні-просьбы, адкашляўся і больш моцным голасам па-беларуску разам з грамадою заспяваў:

*О, мой Божа! Веру Табе.
І ўсё веру я для Цебе.
Усю надзею ў Табе маю,
За ўсё Цебе выхваляю!
Ты сатварыў, Ты аткупіў,
Ты нас, Божухна, асьвяціў.
Ніхай Табе, гдзе ёсьць людзі,
Чэсьць і хвала ат усіх будзі!
Табе ж, Божа, кланяюся,
(Тут усе схіляюць голавы.)
Сусім на Волю здаюся.
Жыць і ўміраць хачу ў Табе,
Па ўсі веці любіць Цебе.
Цалуючы Твае раны,*

Збавіцелю наш коханы,
 Рукі, вочы к Небу ўзносім,
 Адпушчэння грахоў просім.
 О, Марыя, Маці Божжа!
 Прэпадобна райска рожжа!
 Пшычынься к Богу за намі,
 Нягоднымі грэшнікамі!
 Усі сьвятыя гляньце з Неба!
 Вашэй ласкі нам патрэба,
 Маліцеся к Богу за намі,
 Нягоднымі грэшнікамі!^{5XVI}

Хто ж бы не сказаў, што гэта амаль тое самае, што і наша “Święty Boże”?!..

Гэтую песню з надзвычайнаю энергіяй гладка спяваюць усе прысутныя, бо іхняя родная мова менш выклікае ім цяжкасці ў спе-

⁵ Дакладна запісаць гэтыя песні, а перадусім, хочучы запісаць так, як павінна вымаўляцца, з дапамогай нашага польскага алфавіта немагчыма. Дык я хацеў увесці тут новае *у* з паўколам наверху, ці лацінскім знакам *brevis*, ужываным пры чытанні вершаў, але з-за адсутнасці яго ў нашай друкарні мусіў на яго месца выкарыстаць “дашак”^{XVII}. Гэтае *у* са знакам у беларускім вымаўленні ледзь можна пачуць, а часцей за ўсё зусім не вымаўляецца, перадусім у вершах, напрыклад, у словах *ўсё, аткупіў, спалохаўся* і г. д. Падобнае *у* бачым ужо ў маскоўскім алфавіце, дзе яно абазначае і кароткае ці таксама невымоўнае, напрыклад, *война, російскій*, і замяняе наша *ј*, з тае прычыны, што наша літара *и* ў іх называецца *і*. (Такое *й* у расійскай мове ставіцца пасля галосных, наша ж *ј* мы часта і перад імі бачым. І гэта складае адзінае між тымі двума літарамі адрозненне).

У польскай мове мы таксама адчуваем часам патрэбу такога ж *ў* невымоўнага, якое так часта сустракаем у нашым беларускім дыялекце. Я раіў бы ў польскі алфавіт уключыць гэтую літару-паўгалосную. Гэта было б аблягчэннем у вымаўленні нашае мовы для іншаземцаў. Бо француз, які сёння ўмее добра чытаць наша слова *наука*, не прачытае словы *autor, haubica, Faustyn* (Аўтар, гаўбіца, Фаўстын і г. д.), а той, якому казалі, што ў нас мовяць Еўгора (Еўропа), не ведае, як вымавіць словы *Tadeusz, nieuk, Pseudo-Dmitr* і г. д. – ніколі не здагадаецца сам, дзе трэба зліць у адно, а дзе аддзяліць адна ад другой гэтыя дзве галосныя *ai, eu*, якія часта стаяць побач. Праўда, дапускаюць мовазнаўцы ў нашай мове нейкія замежныя дыфтонгі ці двугуччы (*dwózgłoski*) *ai, eu*. Я сумняваюся, аднак, ці дазволіць славянская асновы (як крыніца нашае мовы) гэтыя двухгаловыя монстры, накіраваныя чорнага разадранага арла Масквы, якіх Славяншчына не ведае, але якіх гвалтам без запрашэння пазычаем ад латынян. Нават гэта дапусціўшы, павінны мы іх, аднак, як-небудзь на пісьме адзначаць, адрозніваць ад звычайных двух галосных *ai, eu*, што стаяць побач.

Прасодыя беларускае мовы ў шмат якіх словах зусім адрозная ад польскае, дык я, каб паказаць яе, выкарыстаў знак націску ці акцэнта над галоснымі, дзе гэтага вымагала патрэба. Гэты знак, які не змяняе, перадусім, звычайнага польскага гучання, паказвае толькі, што тут слова пры вымаўленні падаўжаецца. Усе іншыя словы, што не маюць аніякай над сабой рыскі, захоўваюць, так як і польскія, доўгую перадапошнюю, і лёгка, без знакаў, кожны паляк зможа добра вымавіць. Аднак над літарамі *і і у* знакі былі прапушчаны незалежна ад мае волі з-за адсутнасці адпаведных шрыфтоў у друкарні. Няхай знаўцы беларускага вымаўлення маюць ласку самі гэты недахоп выправіць.

ве, чым наша пальшчызна, якая ў іхніх вуснах як па грудях ідзе; а да таго ж няма аніводнага хлопца, аніводнае дзяўчыны альбо замужняе жанчыны, якая б яе дасканала на памяць не ведала. Гэтую песню яны спяваюць нават на працы, у падарожжы і дзе толькі ім прыйдзе жаданне звярнуцца да Бога.

Гэтыю прыгожую памятку ім пакінулі пасля сябе езуіты, і няма сёння аніводнага касцёла, аніводнага месца, дзе б гэтая песня не была ўсеагульнаю як з прычыны сваіх чулых слоў, так і кранальнай мелодыі.

Да гэтае новае касцельнае песенькі я мушу тут яшчэ дадаць і наступную, якая ёсць дзіўнаю пародыяй на вядомую нам польскую калядную “Przybieżeli do Betleem pasterze”, і якой не ведаю як і калі навучыўся; ведаю толькі, што яна вельмі рэдкая і мала хто яе чуў. Урывак пра ліцвінаў асабліва забаўны! Вось ейны пераклад на польскую мову, а пасля я прачытаю і арыгінал.

Józef, staruszek brodaty,
Przelał się wyskoczył s chaty:
„Dziatki! cóż znowu za cudy?
Żywy Bóg nawiedza ludy!
Patrzcie! jak się niebo pali!
Widzicie tę lune w dali?!
Słyszycie Aniołów chóry?
I te rajskich fletów wtóry,
Co s cudną niebios rokoszą
Przyjście Jego na świat głoszą?
W Betleem On się urodził,
By nas z grzechu oswobodził.
Pobieźmy wszyscy do Niego!
Przewitajmy milutkiego!
Nieba j ziemi Król bogaty
Bez pościeli i bez szaty
W żłobie pośród bydła leży!
Szczęśliwy kto mu uwierzy!
Niema pod nim garści siana!
Tylko wół padł na kolana
I osieł grzeje oddechem.
Bieźmy do niego s pośpiechem!..
Chymka z Ahapką, dwie kobiety,
Przyniosły kusz⁶ okowitej,

⁶ Kusz – слова польскае, што дакладна абазначае прадмет, але – не ведаю, чаму – сёння занядбаны ў нашай мове. Азначае: начынне для піцця, вялікі кубак, чаша, чарпак і etc. На Белай Русі сяляне і сёння нязменна ўжываюць адпаведнае яму слова коўш, як гэта бачым у пададзенай тут ніжэй песні:

*Хімка з Агапкай, дзве маладзіцы,
Прынясьлі коўш галавіцы.*

A Borys, stojąc pod pknem,
Ofiaruje misę s tłóknem.
Koźmo j Dziemian, dwa Litwiny,
Przynieśli garnek boćwiny.
Matka Boska ze łzą w oku
Tak na Litwinów narzeka:
– „Głupiecie, głupi Litwini,
Nie je mój Chrystus boćwiny!
Przynieście mu kaszy, mleka
Albo miodowego soku.
Za co Chrystus łaskaw będzie,
Na wieki, zawsze i wszędzie!”

Тое самае па-беларуску:

*Стары Восіп барадаты
Спалохайся, выскачыў з хаты:
– “Што то дзеткі за прокуда?
Неба гарыць, вяліка цуда!
І Анелі хόроша сьпеваюць,
На жулеях прыгожа йграюць”.
Кажуць: “Хрыстос нам з’явіўся,
У Бетлеем нарадзіўся!”
Пабяжым мы ўсе да Няго,
Прэвітаймы міленькаго!
Неба й зямлі князь багаты
У яслях ляжыць межы быдлаты!
Нема ў яго жменькі сенца,
Ані руба палаценца.
Только ж над нім сапіць бычок,
З другой стараны асьлічок.
Хімка з Агапкай, дзве маладзіцы,
Прынясьлі коўш галавіцы;
А Барыс стаіць пад акном,
Дзяржыць чайхірку с талакном.
Кузьма й Дзям’ян, два літвіны,
Прыняслі гаршчок бацьвіны.
Прэчыстая поглядае,
На літвінаў нарэкае:
“Чом вы, глупы два літвіны,*

Срэбраныя і пазалочаныя каўшы даўней служылі да старога віна. На Белай Русі бацьку я нядаўна ў адным двары такі ж драўляны коўш, прыгожа лакаваны, выліты ўнутры эмаллю і золатам, што мог змясціць у сабе блізу дзесяці бутэлек віна. У ім, замест вазы, не раз рабілі *kaliszan* (*Kalteszon* у *Mronogoriusa*, па-нямецку – *kalte Schale*) – халодны напой з піва і рому, з лімонам, цукрам і г. д.

Ліндэ паведамляе, што даўней *kusze* бывалі простыя, металічныя, што віселі на поясе ў жаўнераў і служылі ў паходзе, каб чэрпаць вадку; драўляныя з буку былі для малака. Дачцэ Барбары даў Радзівіл у пасаж, выдаючы за Гаштольда: “*Kuszów dwanaście s rozłocistemi krańcy*” (гл. рээстр срэбра ва “Успамінах” Балінскага пра каралеву Барбару, Варшава, том I, стар. 7).

*Ня есьць мой Хрыстос бацьвіны!
Прынясіце кашкі з малачком,
Калі не з мядовым сачком.
За то Хрыстос ласкаў будзе,
Павек вякоў не забудзе!”*

Гэтая песня, здаецца нам, неяк тлумачыць чаму ў Вігілію Божага Раства амаль усе славяне на вялікую вячэру – па-славянску Куццёй званую – падаюць на стол гарох альбо аладку з сытам, а часам нават, як гэта ў праўдзівых польскіх дамах бывае, і сена пад абрус сцелюць.

Напярэдадні ж Вялікадня перад звычайным нашым начным набажэнствам, Рэзурэкцыяй званым, ведае люд тутэйшы нейкі асаблівы, ім толькі ўласцівы, праклінанні ксяндзамі, але да сённяшняга дня існы быццам бы рэлігійны абрад валачобнікаў (*валачэбнікі*) ці звычай валачыцца з музыкаю ад хаты да хаты і віншаваць суседзяў з Уваскрашэннем Хрыстовым. Падбіраюць яны для гэтага ўмелых і прытым добрых спевакоў, а так сама скрыпача і паэта, ці гэтак званага Пачынальніка (*Почынальніка*), гэта значыць, імправізатара, які адзін, сольна, спеў свой пачынае і пляце несусветную лухту, а за ім усе ў такт скрыпцы гучна падпяваюць пасля кожнай ягонае страфы:

*Хрыстос!
Васкрос!*

На ўвесь свет!..

Іхны пачынальнік звычайна пад кожным вакном пачынае так:

*Валачэбнічкі валачыліся,
Валачыліся,
Памачыліся і г. д.*

Дык за гэтую фатыгу нібыта жадаюць узнагароды. А таму дэталізуе ён у сваёй песні заўсёды, што належыць даць розным асобам з іхняга гурту; і абавязкам кожнага, пад чыімі вокнамі захочацца ім заспяваць, надарыць іх чым-кольвек, напрыклад, сырам, яйкам чырвоным альбо кавалачкам свянцонага, і абавязкова амаль кожнага кілішкам гарэлкі.

Дары тыя ўсе – апрача гарэлкі, якую на месцы выпіваюць – кладуць у адзін агульны мяшок. Гэты мяшок носіць за імі абраны гэтак званы Механоша, долі якога спачуваючы, просяць для яго ў сваіх песьнях (так як і для Пачынальніка) чырвонага злотага на боты і свежага сыру:

*Механошаго горкая доля –
Чэrvон залатый
У паперачку*

*Да сыр маладый
На тарэлэчку.
Пачынальнічку – чэрвоны золты
Да чэрвон золты
На чорныя боты! і г. д.*

Гэтая дзіўная начная працэсія пачынаецца звычайна ад двара, гэта значыць, ад пана, бо ведаюць, што там найбольш за сваё віншаванне атрымаюць. Кпяць у сваіх песнях, асабліва калі добра падап’юць, з усіх тых, хто ім нічога даць не хоча; я памятаю яшчэ гэтка іх праклён:

*А хто не дасць кока,
Штоб вылезла вока!*

У двары асобную песню спяваюць пану, іншую – еймосці, а іншую панічам і паненкам. Паненцы ў нас спяваюць звычайна ўжо больш сціплую песню: “*Лецела пава, пер’я раняла*”, дадаючы за кожным радком *сотте refrain*, ці прыпеў: “*Пойце, малойцы, сьпевайце!*”.

Мне здаецца, што я яшчэ гэтую песню памятаю. Змест яе такі: “*Пава ў палёце губіць свае залатыя пёркі; прыгожая панна (якую заўсёды па імені называюць) збірала іх па дарозе і клала ў свой рукавок; а дастаўшы іх адтуль, звiла вянок і ахвяравала яго таму, каго кахала*”.

*Лецела пава,
Пер’я раняла.
Слічна паненка
Дай падбэрала;
Дай падбэрала
У рукавок клала.
З рукаўка бера,
Вяночык віла.
Звіўшы вяночык,
Нім падарыла,
Дай падарыла,
Каго любiла!*

Які ж гэта арыгінальны, асабліва паэтычны гурт падвяселеных сялян, зухавата спяваючых пад акампанемент скрыпкі пад вакном заможнага пана! Калі да яго дададзім яшчэ чароўны вобраз польскае ночы і невядомую ў іншых краінах толькі што з пад снегу праросшую на ўсеагульную пацеху зеляніну, шматлікія мігатлівыя агні ў панскіх пакоях, перапоўненых гасцямі, а яшчэ – выгляд пры святле месяца механошы з цяжкім мяшком, дудароў, квестара з талеркаю ў руках і са шчодраю ўзнагародаю сям’ю ветлівага гаспадара, што выйшла на ганак у гроне вясёлых дзяцей і сяброў. Якога ж пэн-

зля, пытаюся, якога мастака не варты быў бы гэты малюнак? І як жа дзіўна да твару ён радаснаму святу Ўваскрашэння Божага!

Не адно яшчэ вартае такога чароўнага малюнка відовішча, як *pendant*, ўбачым мы цягам гэтае працы, даў бы толькі Бог, каб наша Польшча мела калі-небудзь сваіх добрых мастакоў!

Б. ВЯСЕЛЬНЫЯ

З усіх песняў, якія мне запомніць ці нават пачуць удалося, самыя шматлікія ў сялян на Белай Русі, так як і паўсюль, – вясельныя песні. Сям’я, што з’яўляецца самай моцнай асновай гаспадаркі, – абавязковая для нашага селяніна патрэба. Вяселлі – найвялікшыя ў іх урачыстасці; яны наймацней пацяшаюць шматлікі іх род. А ад шчодрасці сэрца і вусны шчодра спяваюць, як кажа старапольская прыказка.

Хто чытаў Галамбёўскага “Lud polski”^{xviii}, зазірнуў у зборнік Вацлава з Алеска або гартаў старонкі “Dziennika Wileńskiego”, напісаныя Марыяй Чарноўскаю^{xix}, той больш-менш дакладна ведае ўсе іх вясельныя абрады, якія калі б я тут апісваў, яшчэ б новыя тамы склаў. Хто ж даўно апісанні прачытаў, той зразумеў, наколькі разнастайныя іхнія песні. Няма аніводнага руху ў вясельнай грамадзе, аніводнага кроку, які б адпаведная песня не суправаджала. Заручыны, запоіны, ачапіны, шлюбавіны і г. д. – усё гэта мае ўласцівыя песні; а свахі тое толькі і робяць, што пяюць і пяюць. Адны толькі сярод гэтае гучнае грамады маладыя дзяўчаты, баяркамі званыя, гэта значыць, сяброўкі панны маладое, сядзяць ціха і сціпла, за што іх крыклівыя свахі даймаюць песенькаю:

*Псіцы, баяркі, псіцы!
Седзяць як лісіцы:*

*Ні гарэлачкі ня п'юць,
Ні песень ня пяюць!*

Гэтыя песні свахаў хоць і гучныя, але аднак не абразлівыя. Я параўноўваў іх не раз з падобнымі песнямі маскалёў, ці – як завуць іх у нас – кацапаў, і знайшоў вялікую розніцу ў гармоніі. Манатоннае, зласлівае, працяжнае, адно і тое самае звычайна, аж да нуды, мычанне свахаў маскоўскіх раздзірае спявачцы горла і, працінаючы вушы слухачоў нямілым гучаннем, нудзіць іх і ўсыпляе. А вось вясёлыя мелодыі беларусак бавяць кожнага сваёй бадзёрасцю, а таксама ніколі невычарпальнымі, такімі разнастайнымі, заўсёды новымі словамі і барвамі.

Не буду тут паўтараць вядомых нам па вышэйзгаданых зборніках чароўна-паэтычных гэтага народу песняў, якія нават і па-польску так зграбна перадаў Галамбёўскі. Калі ж, аднак, некалькі новых, нікому дасюль невядомых удалося мне прыгадаць, дык я зграшыў бы супраць польскай літаратуры, не падаўшы іх. Дазвольце ж мне, калегі, падаць большую іх частку ў іншым месцы, а тут толькі некалькі далучыць, бо інакш аніяк не закончыў бы я сёння майго выступлення.

Пасля заручын спяваюць панне маладой:

*Чаму ты Аўдотка ня плакала,
Як тебе маладу заручалі:
Залатыя пярсцёнкі перэменялі,
Горкою гарэлкаю запівалі,
Салодкім пернічком закусывалі?!*

Гэтая песня адначасна малюе нам дакладна ўвесь іхні абрад заручын. Калі пан малады ўязджае на дзядзінец дому нарачонай, спяваюць ёй свахі:

*Наехала госьці,
З чужэя валосьці:
Полэн двор! Полэн двор!
Угадай, угадай, мая Настухна!
Каторый твой, каторый твой?!*

(Гэта азначае: шмат гасцей на дзядзінцы, адгадай, дзяўчына, які твой?)

Тая нібы ім адказвае:

*Што на каню сівым
Да ў жупане сінім –
Сьвёкэр мой!
Што конь вараненькі
Да сам маладзенькі –
Дзевер мой!
А што у атласе*

*На коніку пляшэ –
Вот то мой, вот то мой,
Вот то мой!!!*

Курам таксама спяваюць песню:

*Госьці на двор едуць,
Куркі пад печ лезуць!
Да ня бойцеся, куркі!
Ня многа вас нада:
Сем, сем на вячэру,
Восьмая на пячэню.
Дзевятая на снядане,
Дзесятая н'ад'ежджанне.
Гуску
На закуску,
Індычку
На затычку.*

Вось і маем цэлы іх вясковы банкет, апісаны ў такой кароткай песеньцы. Пасля заканчэння вяселля, калі ўжо нічога больш няма ані піць, ані есці, выганяюць дадому гасцей песняю:

*Дадому, сваты, дадому!
Паелі конікі салому,
І ўсю ячную мякіну,
І каля плоту крапіву!*

На заручынах, калі чакае панна маладая прыезду нарачонага, спяваюць ёй:

*Зялёная рутэнька, жоўтый цвет,
Да ўжо ж майго Пракопка даўно нет!
Паслала б паслы – ня сьмею!
Напісала б лісты – ня ўмею!
Сама б я пашла – баюся:
Шырокі гасцінец – мінуся!!*

Гэтая песня слова ў слова вядомая і ў Галіцыі, паводле сведчаньня Вацлава з Алеска, які змясціў яе на трэцяй старонцы свайго зборніка; гэтаксама як і наступную:

*Вота ж табе, сястрыца, за тое,
Не пляці косункі ва трое! etc.*

Якую ў нас, як і ў Галіцыі, спяваюць свахі, калі брат таргуецца за касу панны маладой. Ён залазіць на лаву ззаду ад яе (новая для нашых мастакоў сцэна), закасвае сабе па локаць рукавы, і з паказным выразам бязлітаснага злачынцы хапаецца леваю рукою за касу залітае слязьмі панны маладой; а правай, узнімаючы ўгору востры нож, пагражае пазбавіць яе гэтае адзінае дзявочае аздобы, калі яму

пан малады альбо прысутныя тут сваты не заплацяць пэўнай грашовай квоты. Доўга працягваецца зацяты з аднаго і другога боку гандаль; нарэшце, калі ён адбываецца, брат спакойна злазіць з лавы, а панне маладой на знак закончанае цырымоніі надзяваецца мужчынская шапка на галаву; свахі ж, нападаючы на брата, спяваюць яму:

*Дай ня брат, ня брат, да татар!
Прадаў сястрыцу за таляр
Да русую косуньку за шастак,
А белое лічэнька – пашло й так!⁷*

В. ЖАЛОБНЫЯ

Як і навагрэкі, жыхары Русі Белаай маюць смутны звычай вуснамі сваіх кабет голасна плакаць над магіламі дарагіх ім асобаў: бацькоў, мужоў, сваякоў, блізкіх ці сяброў. Гэты плач часта гучыць у зялёных гаях, якія яны звычайна абіраюць месцам сваіх пахаванняў і магіл.

Ходзька^{xx}, перакладаючы нам асобныя навагрэцкія песні, сумныя надмагільныя элегіі назваў **грыямі**; словам, як ён кажа, старасвецка-польскім, але да яго ў нашай літаратуры невядомым⁸.

⁷ Гэта значыць, як кажуць французы: *par dessus le marché*.

⁸ Некаторыя кажуць, што трэба вымаўляць і пісаць *Chryje*, а не *Hryje*. Гэтае адрозненне, можа, пайшло ад няўважнага і амаль аднолькавага вымаўлення двух розных, як неба і зямля, гукаў *h* і *ch*. Я ведаю шмат нашых суайчыннікаў, а перадусім з Кароны, якія не могуць ці не хочуць ніколі адчуць і перадаць у мове гэтую настолькі выразную розніцу двух гукаў, і ўпарта сцвярджаюць, што словы *hart* і *chart* гучаць аднолькава. Я нават ведаю аднаго, які замест *Hrabia* піша *Chrabia*. А каб гэта яшчэ лепш давесці, *la preuve en main*, я адсылаю майго чытача да твора пана Сянкоўскага^{xxi} “*Collectanea Rerum Polon*”, які друкаваўся ў Варшаве; дзе ледзь ні на кожнай старонцы можна бачыць тэя дзве літары, якія пастаянна ўжываюцца няправільна. Пан Сянкоўскі занадта светлы чалавек, каб мог сам зрабіць гэтыя памылкі; і сапраўды, наракае ён на друкара; а мне шчыра смяяцца хочацца, ці, хутчэй, плакаць, калі прыгадаю, што рукапіс напісаны ў Пецяярбур-

Грэкі завуць гэты від песні **міралогам**, што азначае даслоўна – песня жалю, болесці. Беларусы завуць іх галашэннем, а плач з нараканнямі са смуткам над труною альбо магілаю выражаюць словам *галасіць*.

Гэты звычай – агульны амаль для ўсіх славянаў, і ведаю дакладна, што існуе і на Украіне, хоць з іншай мелодыяй.

Беларускі задушны абрад, які называецца Радаўніца, пра якую нам раскажаў Галамбёўскі, і таксама ўвекавечаныя Міцкевічам *Дзяды* ніколі не могуць абысціся без гэтых жалобных песняў.

Гэтыя скаргі – часцей за ўсё імправізацыі. Маці па дачцэ ці сыне, дачка па бацьку ці маці, жонка па мужу, дзяўчына па каханым хлопцу і г. д. *de jure* галасіць, ці плакаць, абавязкова павінны; і чым якая галасней крычыць і больш красамоўна да яго сярод плачу прамаўляе, тым больш перад людзьмі даводзіць сваю прывязанасць да нябожчыка і шчыры жаль па ягонай страце. Не ўсе, аднак, аднолькава красамоўныя, так як і не ўсе аднолькава ўмеюць ліць слёзы. Аддаючы пашану ўсеагульнаму звычайу, не адна і без пачуццяў плача.

Гэтыя плачы маюць у іх сваю ўласцівую мелодыю, якой вучыцца кожная дзяўчына, а таму чуць іх часам можна, бо галосіць і сярод звычайных заняткаў. Робяць гэта раней для лепшага выніку, калі спатрэбіцца. Наіўнасць іхніх, ужываных у той песні слоў, немагчыма апісаць! Гэта доўгая размова з нябожчыкам у форме нараканняў, пытанняў, прабачэнняў і г. д.

“Плутарх (*de Consolatione*) кажа, што прыгожы пол у ягоныя часы таксама наракаў падчас пахаванняў у Грэцыі”.

“У палацы Прыяма, – піша перакладчык навагрэцкіх песняў, – тое самае дзеялася каля трупа Гектара, што і сёння робіцца ў грэцкім сялянскім доме (а я дадам: і беларускім) над трупам сына”. Плач Брыгіды над трупам Патрокла; плач і скаргі Электры ў Сафокла над урнаю ейнага брата Арэста – гэтакія самыя галашэнні нашых сялян над магіламі іх родных.

Аніводнае з тых іхніх песняў я не памятаю; але каб дакладна гэта зразумець і мець добрае ўяўленне аб ўсёй прастаце чулых слоў у падобных песнях, паўторым тут *грые* турчанкі з Яніны, якая аплаквае страту сына над Дунаем; бо нішто не здольнае больш дакладна перадаць змест усіх іх лямантаў.

Kogo szukałeś,
Co tam widziałeś,
Na dzikim brzegu Dunaju?!
Czem ci nie miło,

гу ліцвінам добрым польскім правапісам, а сапсаваны ў Варшаве! Які жах!

Czem ci źle było
W rodzinnym z nami żyć kraju?
Mchy i powoje
Gdzie wrota twoje,
Ogród twój zżółkły i suchy!
Ściany bez broni,
Stajnie bez koni,
Dziedziniec pusty i głuchy!
Gdy ci się chciało
Gonić za chwałą,
Gdy nie żał kraju, ni domu
Ah! czy wspominałeś,
Czy pamiętałeś,
Że jest zapłakać w nich komu?!

(З “Роезій” Аляксандра Ходзькі, выдадзенай у Пецярбургу).

Г. ГІСТАРЫЧНЫЯ

Што датычыць гістарычных песняў, дык іх мне вельмі мала да-
вялося чуць на Белай Русі. Аднак ёсць у гэтага польскага племя пес-
ня, якая нам ужо вядомая з іншых крыніц, пра слаўнага казака Са-
ву, якую люд украінскі і нават галіцыйскія русіны ў ваколіцах Льво-
ва слова ў слова, як і ў нас, спяваюць з нязначным адрозненнем з-за
іх правінцыйнага дыялекту. Я ведаю, што шаноўны Вацлаў з Алеска
змясціў яе, дакладна запісаную, у сваім зборніку песняў⁹. Я толькі
два наступныя радкі з яе запомніў:

*Сядзіць Сава ў каньцу стала, і лістункі піша;
А Савіца маладая дзецятка калыша.*

Але затое, нібы ў якасці ўзнагароды за ўспамін песні пра Саву,
шчасліва ўсплыла мне ў памяці іншая, важнейшая, больш рэдкая, і
смела магу сказаць, нікому дасюль невядомая аповесць пра нейкага
рыцара Байду. За больш важную я яе лічу таму, што ўвесь яе змест
адпавядае сумнай нашай гісторыі пра Дэмэтрыуша Вішнявецкага з

⁹ Гл.: Pieśni Ludu Galicyjskiego. S. 502.

1561 г., калі ён па радзе Ласкага дабраахвотна накіраваўся на вайну з мультанамі; а трапіўшы ў рукі помслівых непрыяцеляў, быў падчэплены за рэбры на турэцкіх круках і ў найжахлівейшых трохдзённых пакутах, працяты нарэшце стралою, змучаную болесцямі душу Богу аддаў.

Гэтую трагічную сцэну, перададзеную спрактыкаваным разцом шаноўнага калегі Антона Ляшчынскага ў нарысе Францішка Рымкевіча, што знаходзіцца ў зборах парыжскага мастака пана Казіміра дэ ля Рохэ, я з жахлівым пачуццём ўпершыню ўбачыў у “Rozmaitościach Polskich”. Як моцна абурае людзей пакаранне падобнага кшталту дастаткова пераконвае нас тое моцнае ўражанне, якое ўзбуджае ў нашай душы толькі перададзены разцом яе вобраз; а якой жа, можа быць, скажыце, калі ласка, жахлівая рэальнасць?

На мінулай парыжскай выставе алейных карцін у Луўры адзін з сучасных мастакоў паказаў французам невядомы ім малюнак падобнае кары ў асманай. І тут жа грамадскасць і газеты закрычалі, што выстаўленне на іх спешчаныя вочы такіх жахлівых вобразаў трэба было б сурова забараніць. Для беднай нашай Польшчы гэты вобраз быў бы гістарычным, а прызвычаеныя да яшчэ больш суровых злачынстваў паўночнага Атылы вочы нашых польскіх маці не зміргнулі б нават, гледзячы на нешта падобнае.

Адкуль беларускі люд узяў да гэтае песні імя рыцара Байды – цяжка гэта вызначыць. Дакладна толькі тое, што гэтая песня мусіць мець нейкую сувязь з далучаным тут нашым гістарычным паданнем пра Вішнявецкага.

Не надта буйнае ўяўленне сярмяжнага паэта змяшчае рыцара Байду ў Слуцку перад карчмою на рынку; а каб нам лепш давесці, што ён адважны, вялікі, багаты, кажа што ён проста п’е гарэлку нагбом. У гэты час прыязджае туды турэцкі цар (султан), і пазнаўшы адважнага рыцара, прапануе яму сваю дачку ў жонкі, краіну ў Мультанах ці ў Валашчызне^{XXII}; аднак з умоваю, каб папярэдне прыняў іслам. Дык можна дапусціць, што Байда быў хрысціянінам.

Адкуль паэт узяў гэта здарэнне пра турэцкае патрабаванне? Пра гэта гісторыя Польшчы не пакінула нам і следу.

“Каб цябе Бог перад смерцю навярнуў на шлях сапраўднае веры!” – пісаў у Польшчу кароннаму падканцлеру вялікі візір Порты ў 1672 г. у час панавання караля Міхала (глядзі “Collectanea” Сянькоўскага, т. II, стар. 15).

“Слава Езусавых Уладароў! Абраннік знакамітых Хрыстовых Багатыроў, што трымае стырно справаў хрысціянскіх народаў! Аздоба Трону і Магутнасці! Ляскіх краёў Самаўладца, Батура Іштыван

Кароль! (Няхай на шляхах сапраўднай веры завяршыцца тваё жыццё!)”

Такі быў пачатак ліста Мюрат Хана да Стафана Баторыя ў 1578 г., арыгінал і даслоўны пераклад якога Сянкоўскі захаваў нам у сваім зборніку пад тытулам “Collectanea”, стар. 302, т. II.

З гэтых двух прыкладаў бачым, пра што і Сянкоўскі сведчыць, што “ўсеагульны звычай на Ўсходзе як у арабаў, персаў, так і ў туркаў, што калі пішуць да нейкіх важных хрысціянскіх асобаў, міністраў ці нават і да саміх уладароў, цароў ці каралёў, дык заўсёды пасля ўласных імёнаў падаюць пэўныя малітвы, зычэнні альбо пракляцці”.

“Самым звычайным у туркаў у такіх выпадках з’яўляецца выраз (як піша той жа Сянкоўскі) *Chùtimet awakubuhu bil-chayr* гэта азначае: *terminentur feliciter fines ejus*. (Каб ты не памёр у бязвер’і адступнікам ці не мусульманінам). У гэтых словах, аднак, варта бачыць не што іншае, а толькі звычайную асманскую ветлівасць, бо хоць гэтыя словы не маюць іншай мэты, а толькі каб асоба, да якой пішуць ліст, навярнулася на мусульманскую веру перад смерцю; аднак гэта так па-майстэрску і двухзначна выяўлена, што пыха іншаверца не захаца зразумець іх і зберагчы сябе перад непрыемнасцю крыўды” (Сянкоўскі, т. II, стар. 16).

Гэты дыпламатычны канон асманаў пры напісанні ўрадавых лістоў мог бы навесці нейкага вучонага паэта на думку ўвесці яго ў свой твор; а чаму, прастак, у Байдзе вывеў яго на сцэну, незразумела. З гістарычнага пункту гледжання варта, аднак, сумнявацца, што нехта з султанаў захацеў бы прынізіцца так нізка са свайго трону, каб нейкаму з атаманаў казацкіх альбо валоскіх гаспадароў пажадаў бы аддаць руку свае дачкі, хоць і ў якасці ўзнагароды за прыняцце веры Магамета. Не ведаю нават, ці быў у гісторыі выпадак, каб на турэцкую веру перайшоў нехта з казацкіх атаманаў; пра валоскіх гаспадароў наш бы люд не спяваў. Адзін толькі Хмяльніцкі, як нас гісторыя вучыць, адхіснуўшыся ад Польшчы і дабраахвотна перайшоўшы з казакамі пад апеку Высокай Порты, прамаўляў малітву ў пятніцу разам з туркамі, намаз з татарамі, і адначасова біў грэцкія паклоны ў Запарожскіх цэрквах; хоць сам родам з польскай шляхты, дык, відаць, мусіў быць рымскім католікам.

Гэткім вываротлівым не быў, аднак, наш рыцар Байда. Адмовіўся ён ад рукі султанкі і ад прапанаванага гаспадарства, а магаметанства назваў вераю паганцаў.

Абураны такім гордым адказам уладар асманаў кінуў у гневе сваім верным слугам, а сіпахі, схапіўшы рыцара, на якога паказаў

пальцам уладар, працялі яму рэбры жалезным крукам і павесілі на пляцы, як можна меркаваць, пасярод Цараграду.

Дзень прайшоў, другі і трэці, нарэшце, а душа яшчэ трымалася ў збалелых працятых вострымі гакамі грудзях.

Надзейны слуга прыгаворанага на пакуты пана, які плакаў у падножжа гэтае новае дзікае шыбеніцы, пачуў, што будзе ехаць блізка асманскі цар і паспяшаўся з весткаю пра гэта да канаючага, з надзеяю, што рыцар папросіць памілавання. “Падай мне лук мой і стрэлы, мой хлопча, – азваўся слабым голасам Байда, – а я дзеля прабачэння, можа, яму голуба на вячэру падстрэлю”. Толькі ён гэта сказаў і, ухапіўшы лук слабаю рукою, прыцэліўся, цеціва зазвінела і страла, са свістам выпушчаная ў паветра, несучы на сваім канцы суровую помсту, прапіла проста ў лоб, і каго забіла? Цара! Жонка і дачка, якія сядзелі побач з ім, загінулі працятыя адным стрэлам, а Байда такую перад самым сконам заспяваў ім на requiem песню:

To Bóg cię karze
Za mą hańbę, Carze!
Trzeba się było postarać
Dostojnie Bajdę ukarać,
Jak jego męztwu przystało!
Wolałbyś, chociaż na stosie
Zdjąć s karku głowę – a potem ciało
Pochować przy dział odgłosie.
Bo tak rycerzy grzebiemy.
A teraz? – Razem umrzemy!

Вось бы гэты прыклад шляхетнай помсты ворагу абудзіў у народзе нашым пачуцці падобныя тым, якія меў Байда. І не адзін бы паўстаў мсцівец за гэтулькі паражэнняў і ганьбы Айчыны нашай!

Паўторам усё гэта яшчэ раз па-беларуску:

*Дай у Слуцку на рыночку,
Да ніў Байда гарэлочку.
Турэцкій Цар наезджае,
Маладога Байду намаўляе:
“Ой ты, Байда, маладзюсінькі!
С тебе ж рыцар слаўнюсінькі!
Будзіш ты Панем,
Будзіш Господарэм!
Вазьмі маю дочку
Царэўначку!”
“Твая ж дачка,
Паганачка!
Ее вера праклятая!”
Тут крыкнуў Цар на сваі служкі,
На сваі служкі вярнюсінькі:
“Ой вы служкі вярнюсінькі,*

*Вазьміце ж Байду, дай звязьце!
На гак рэбром перачапце!”
Вісіць Байда ні дзень, ні два,
Ані адну ночку –
Ані гадзіночку!
На трэцій дзень проглядае,
Да свайго цюры прамаўляе:
“Ой ты ,цюра вярнюсенькі,
Падай лучок тугусенькі!
Забачьў я трох галубочкаў,
Буду стрэляці Цару на вячэру”.
Трафіў Цара
Пасярод лаба,
А Царьцу
У патыліцу,
А Царову дочку
Пад ручочку!
“Вота ж табе, Цару,
За Байдову кару!
Было табе знаці,
Як Байду караці.
Лучшэ табе было галаву с плеч зняці
І па яго смерці – з гармат стрэляці!
А цяпер будзім разэм умераци!*

У в а г а. Не паспяваючы падрыхтаваць на сённяшнюю сесію ўсю маю працу, я завяршу на гэтым маё выступленне, абяцаючы, аднак, што некалі гэтую працу скончу.

Рыпінскі
21 лістапада 1839 г.

ЗАКАНЧЭННЕ ПРАЦЫ, АЛЬБО ПАЗНЕЙШЫ ДАДАТАК

*Узяўшыся за гуж,
Не кажы, што ня дуж!*

Прыказка беларуская
Гэта азначае: Хто раз у лейцы
запрогся, мусіць цягнуць да
канца

Dans tous ces chants rustiques on trouve des sentiments simples, des images douces, une pureté de mœurs patriarcales! L'impression qu'ils lassent ne s'efface pas, on est sous un charme inquiet qui fait naître le mal du paus, on invoque la Patrie partout, car elle rit éternellement dans ces chants!

Альберт Савіньскі (У “Polsce Malowniczej” Грабоўскага, стар. 424. Том II).

Verba volant, skripta manet

Запісаны ў словах надзвычай можа хвалебных для мяне ў актах Польскага літаратурнага таварыства пратакол сесіі 21 лістапада бягучага году, калі я чытаў маю працу пра Белую Русь, застанецца назаўсёды трывалым довадам таго, як прынялі яе суайчыннікі. Яшчэ ў палове майго чытання на тым памятным для мяне паседжанні, калі, кінуўшы вокам на слухачоў, якія мяне атачалі, з хуткасцю сакалінага, так бы мовіць, зроку, я заўважыў за адно імгненне ўвесь малюнак тых кранальных пачуццяў, якія былі ў іхніх польскіх сэрцах. Бо што гэта за паляк, што найсакрэтнейшых думак землякоў не прачытае, асабліва ў хвіліны, калі ім пра любую Айчыну нашу гаворыцца? І ледзь толькі я закончыў чытаць, як пачалі мяне з усіх бакоў абдымаць, дзякаваць, хваліць! Бо прадмет быў новы.

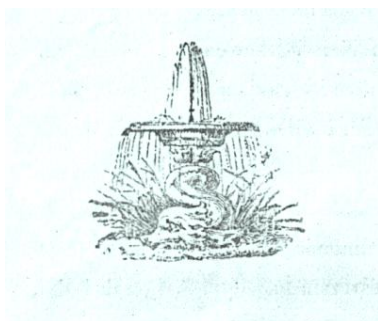
Аднак я меркаваў, што гэта была толькі прыхільная ветлівасць калегаў – звычайны камплімент, што за сцены дому не выйдзе і закончыцца разам са сконам узбуджанага гвалтоўна пачуцця. Але калі праз тыдзень, праз месяц і яшчэ пазней нязменна мне пра тое ка-

залі, і не адзін прасіў, каб яму прыватна ў яго гэта прачытаў, калі і ў пратаколе, на чытанні якога я не быў, прызнала мне нават кіраўніцтва ўсе гэтыя пахвалы, дык міжвольна замілаваўся я і сам сваёю працаю і, асмелены такім ласкавым перашапачатковым яе прыняццем, вырашыў наколькі можна дапоўніць і надрукаваць яе для землякоў, для Польшчы.

Выклікаў на дапамогу ўсе сілы сваёй памяці і што з апошніх глыбіняў яе змог выграбці, змяшчаю тут у малым дадатку, перапрашаючы майго чытача за непарадак, які ён тут знойдзе. Пад Новы, які пачынаецца заўтра, слаўны прароцтвамі 1840 год, прыношу я гэта маёй Айчыне як калядны падарунак...

Парыж, апошні дзень снежня 1839 г.

Rue Bourbon Villeneuve, 5.

Б-bis. ВЯСЕЛЬНЫЯ

I

Перанёс, я памятаю, у ранейшай маёй працы з-за недахопу часу значную частку вясельных песняў нашага селяніна ў іншае месца, дык выконваючы дадзенае мною слова, што раздзел той дапоўню, мой працяг пачынаю ад іх. Сказаў я ўжо ў ранейшым “Б. Уступе”, якія разнастайныя маюцца ў сялян карагоды і як шмат ёсць там песняў. Цяжкаю было б гэта справаю, не падобным да здзяйснення намерам, усе іх запомніць і дакладна запісаць. Аднак я падам тут яшчэ тыя, якія мяне сваёй арыгінальнасцю і прыгажосцю больш за іншыя закранулі, і пра якія прамаўчаць аніяк нельга, жадаючы, наколькі можна, працу гэтую зрабіць поўнаю.

Гэты новы “Б-bis раздзел” закончыць больш-менш поўна (пакуль вазьмуся за іншыя) увесь мой аповяд пра вясельныя песні, і, спадзяюся, што мае чытачы не будуць мяне абвінавачваць у балбатлівасці. Ці ж хто разам са мною не быў бы зачараваны гэтаю рэд-

каю ў жыцці цывілізаванага свету сцэнаю сціпласці, якую я хачу тут падаць?

Маладая 19-ці гадовая дзяўчына, не спадзеючыся гасцей, рупліва займаецца ў нядзелю гаспадаркаю, альбо якою-небудзь ручною работаю ў хаце любімага бацькі. Спешчаная маткаю, якая любіць яе ўсёй душою, яна не думае пра іншы свет, пра іншыя забавы, а толькі пра тое, што ёй сціплае, простае, хатняе, але клапатлівае бацькоўскае выхаванне дало. Тут уваходзяць госці-сваты, і пасля ўсіх, дакладна ў Галамбёўскага апісаных цырымоній, адкрыта просяць у бацькоў рукі дачкі.

Дзяўчына, нібы гарачым варам залітая ад гэтае іхняе просьбы, зачырванела, як рак, нявінным сорамам ад стоп да галавы, спусціла у дол сціплыя прыгожыя вочы, не могучы смела ўзняць павекі, ацяжэлыя ад нечакана аселае на яе доўгіх веках збянтэжанасці. На якіх заўважыў бы, здаецца, па нечакана набраклых прыгожых блакітных на снежным фоне нібы ядвабных жылках больш дакладна, чым па яе пачырванелым твары ўвесь шалёны вір распаленае крыві. І адварнуўшыся імгненна расхваляванымі грудзямі да сцяны, нібы каб адагнаць прыкры ўспамін і непакой, які яе мучыць, пачала моўчкі калупаць ў драўляным зрубе бацькоўскае хаты ад веку засохлы, а часта і дымам закопчаны мох. Сваты патрабуюць адказу. Бацька і маці вырашыць без дачкі не адважваюцца. Яна, прысаромленая, павернутая да іх спіною, не раз ужо запытаная, упарта маўчыць і маўчыць. Але калі яе з усіх бакоў настойліва пытаюць, не зважаючы на ўсе яе двухзначныя па паўслова адказы, а жадаючы канкрэтнага адказу на пытанне: хоча ці не хоча, дык яна доўга яшчэ маўчыць і, урэшце, заліўшы твар чуллівымі слязьмі, кідаецца, як куля, у абдымкі бацькі і, прытлумленым плачам голасам, не ведае і сама, як кажа:

*Калі маўчу,
Знаць, што хачу.*

Як жа наўна, якім прыгожым чынам нявінныя вусны простаі беларускай дзяўчыны перадалі нам даслоўна вось гэтае вучонае лацінскае:

Qui tacet, consentire videtur!

Пытаюся, ці пасля гэтага ўрачыстага адказу будзем яшчэ сумнявацца ў згодзе?

Спяюць таксама ў гэтым выпадку для нарачонае, што нібыта не хоча ісці замуж у гэтым годзе, дзяўчаты ці свахі наступную песню:

*Да ня дай, ня дай, мая мамухна ад себе,
Перэзімую эту зімэньку я ў тебе!*

А маці нібы ёй адказвае:

*Да няльзя ж, няльзя, мая дачушка, ня'ддаці:
Прыехалі тые госьцікі – што ўзяці!*

Падобную ж песню, якая выражае нежаданне ехаць з дому бацькоў, просьбу, каб дачкі не адпускалі ад сябе, ўжывае і прасты люд любельскі (гл. Галамбёўскага “Lud Polski” с. 45), з тою толькі розніцай, што там яе спяваюць на чыстай польскай мове:

– Mój tatusiu, mój rodzony!
Nie daj mnie od siebie!
Niechże zchodzę te zamszowe
Trzewiczki u ciebie!
– Moja córusiu, moja rodzona!
Jużeś się u mnie nabyła!
Jużeś nie jedne takie trzewiki
U twych rodzonych zchodziła!

Што гэты смутак не заўсёды з'яўляецца абавязковым для панны на выданні, я не пярэчу. Найчасцей яны рады, што дачакаліся ўсё ж таго ўрачыстага моманту, які – раней ці пазней – заўсёды прайсці мусяць, а чым хутчэй, тым лепей. Гэта нават даводзіць наступная любельская песенька

A gdy swacha przyjdzie,
Ja za piecem sięde,
Niby płakać zacząę –
W rzeczy rada będę.

Гэты верш нагадвае мне пра зусім іншую, адрозную ад гаворкі акалічнасць, якая так глыбока захавалася ў маёй памяці, што яе з цяжкасцю змог б я забыць. Напачатку 1832 г., калі рэшткі нашага войска рушылі з Прусіі ў доўгую пілігрымку да Францыі, караван нашых драбінаў затрымаўся аднаго дня на папас на той мілай на зямліцы нашай, дзе размаўляюць яшчэ па-польску, якая невялікім клінам убіваецца ў глыб знямечанага краю; яна разрывае на дзве часткі польскім пясчаным гасцінцам нямецкае брукаванае шасэ, што вядзе з Тыльзіту да Берліна, і нашых змучаных падарожных хоць на хвіліну асвятляе родным паведам. Там, у сціплай прыдарожнай хаце, у якой жыве каталіцкая сям'я, ксёндз пробашч блізкага касцёла спяваў у тую хвіліну з аказіі Новага году сваю калядную польскую песню:

Nowy rok bieży,
Dzieciątko leży!
A gdzie, gdzie?
W żłobie,
W Betleem mieście,

Tylko się śpieszcie!
Znajdźcie! (etc.)¹⁰

Гуллівая, хоць вайсковая, вясёлая наша моладзь, нечакана ўзрадаваная прыгажосцю роднае мовы і народнае песні, не звяртаючы ўвагі на набожныя канты каплана, хутка кінулася снедаць, а потым, пры польскіх яшчэ знаках адрознення, звонячы шпорамаі, рушыла ў залёты да польскіх дзяўчат, якія былі ім як свежая novalia^{XXIII}, пасля шматмесячнай няволі сярод немцаў у Прусах.

Адна з іх, больш строгая за іншых, крывілася на кожны пацалунак нашых прыстойнікаў, фыркала, а ксёндз, жадаючы пацешыць нас дасціпным словам, падышоў да яе і шапнуў на вуха, так, каб мы ўсе пачулі:

Daj pokój! – bom rada.

Ласкавы чытач параўнае гэтыя словы з наступнаю песняю з Любліна:

Niby płakać zaczę,
W rzeczy rada będę.

Спяваюць і беларусы ў сваіх жартоўных песнях, а яшчэ часцей танцавальных (там я другі раз яе падам), нешта падобнае:

„– *Марысінька на прыгон!*”
Марыся не хочь.
Марысіньку
За сісіньку –
Марыська хахочыць!

Гэта я пераклаў на польскую мову адпаведна іх мелодыі:

„– *Idź Marylo na pańszczyznę!*” *Marylce się nie chce.*
Ale za to lada umizg – jej młodą pierś lechce!

Або:

¹⁰ Пародыю на гэтую набожную, з кантычак песню я чуў на Белай Русі:

– Hej! Hej! Kolęda!
Jeślić na groszu schodzi,
Wszakże i zboże rodzi!
Daj nam owsa, jęczmienia, żyta,
A s kolędy już – kwita!
Daj nam a dla swojej uciechy
Kiełbasy, kumpie, orzechy.
My to wszystko przyjmujemy! (etc.)

Гэта адпавядае беларускай прымаўцы: *Паповы вочы, ці польскаму:*

Popie oko, wilcze gardło:
Co obaczy – to by żarło!

„– Pójdź Marylo do roboty!” Marylka nie śpieszy.
Dotknij z lekka do jej piersi – zaraz się pocieszy!

ЗВЯРТАЮ ЎВАГУ. Гэты ўрываек далёка адвёў нас ужо, можа, ад нашых вясельных песняў, да якіх мы, з раскайваннем, зноў вяртаемся.

II

Засмучаюцца часам некаторыя дзяўчаты на сваім вяселлі, асабліва сіроты, вяселлі якіх поўныя чуллівых, жаласных абрадаў і песняў. Бо ў вясельных звычаях ёсць агульнае нібы правіла, што панна маладая павінна абавязкова ў пэўных момантах плакаць. А гэта дзеля таго, каб выпрасіць сабе ў Пана Бога шчаслівую долю ў будучым сямейным жыцці. Сіроты, якія складаюць асобную катэгорыю, удвая больш падпарадкоўваюцца гэтаму правілу. Спяваюць для іх сваякі, калі яны не маюць бацькі:

*Куды ж ты, татулька, так зайшоў,
Што на маю свадзібку не прышоў? (etc.)*

Аддаленне ад бацькоўскага дому, да якога з дзяцінства прывыкла, сама думка аб тым, што пакідае назаўсёды маці і даручае свой лёс новай асобе, якую не заўсёды нават кахае, засмучае і дзяўчат з больш высокага класа.

Беларускія сялянкі спяваюць у такім разе, пацяшаючы:

*Дай ня плач, Аўдотка, недалёчка йдзеш:
Чэраз бор,
Чэраз бор
Да на цёшчын двор.*

Што *цешча*, альбо сваякруха ніколі не будзе для жонкі сына другою маці – гэта новы повад для панны маладой да суму і роздуму, а не раз да плачу пасярод усеагульнага вяселля і радасці ўсіх, што раўнадушна гуляюць на вяселлі.

Вядомая ў Галіцыі і на нашай Русі песня, якая параўноўвае панну маладую, што прадчувае ліхую будучую маці, з ласём, які прыплёўся ў вёску напярэдадні халоднае зімы. Яна вельмі чулівая, каб я яе тут не далучыў, хоць ужо ў Вацлава з Алеска на 17 старонцы знаходзіцца, на нямілым маім вушам, цвёрдым галіцыйскім дыялекце.

У нас гэтая самая песня значна больш лагодная і гучыць так:

*– Да што ж ты, лосю, што ж ты, нябожэ,
Так к сялу прывыкаеш?
Да чы ж ты, лосю, чы ж ты, нябожэ,
Ліхую зіменьку чуеш?
– Ой! Чы ліхая, чы не ліхая,
Да ня будзіць як летэнька,
Да ня будзіць як цёпленька!*

– Што ж ты, Тацянка, што ж ты, молада,
Так к сталу прыпадаеш?
Чы ж ты, Тацянка, чы ж ты, молада,
Ліхую свякроў чуеш?
– Ой, чы ліхая, чы не ліхая
Да не будзіць як маменька
Да не будзіць як родненька!

Што ў зборы твораў людзю галіцыйскага падаецца так:

– *Coho, losiu, czoho, neboże k seli prylitajesz?*
Leboń, losiu, leboń, neboże, szczoś ty zymu czujesz?
– *Czy łychaja, czy ne łychaja, ne bude jak liteńko!*
– *Czoho, kasuneńku, czoho, panieneńko, k stołu prypadajesz?*
Leboń, kasuneńku, leboń, panieneńko, łychoho swekra czujesz?
– *Czy łychoho, czy ne łychoho, ne bude jak bateńko!*

Няхай кожны сабе параўнае мяккасць гэтых двух дыялектаў.

Пасля заручынаў, калі першую заповедзь дадуць у касцёле, то ўжо адмовіцца панне маладой нельга. Спяваюць ёй дзяўчаты, ці шаферкі, збіраючы яе да выправы:

*Хадзіла козунька на лугу,
За нею ваўчок на задзду:
– Да хадзі, козунька, не ходзі,
Да ўжо табе ат мені не ўвайці,
Дробных костэчэк не ўнясьці!
Да валяцца ж рагам
Па гарам,
Дробным костачка
Па лугам!*

*Хадзіла Марутка на саду,
За нею Пракопка на задзду.
– Да хадзі, молада, не хадзі,
Да ўжо ж табе ад мене не ўвайці,
Русэй косунькі не ўнясьці.
Да валяцца грэбням
Па кутам,
Русэй косуньке
Па лаўкам!*

Альбо вось гэтую, іншую, якую ў Галамбёўскага на старонцы 174 можна знайсці:

*Звінела камора, звінела,
Гдзе наша Тацянка седзела.*

У дзень шлюбу, перад тым як паехаць у царкву, панове маладыя звычайна заязджаюць з усёй сваёй світаю да пана, у двор, каб аддаць паклоны, якія іх у гэты дзень найбольш непакоюць, бо пачаўшы ад маткі і бацькі, пасля якіх прыходзіць чарга ўсяе панскае сям-

’і, мусяць кланяцца ці, хутчэй, у ногі кожнаму без выключэння тройчы падаць, просячы бласлаўлення.

Гэты звычай існуе амаль усюды. Я назіраў яго таксама і ў Прусах, і ў Варміі нашай, дзе панства маладыя кланяліся з вазоў усім, уязджаючы ў горад, як знаёмым, так і незнаёмым; што ўласна і ў нас мае месца.

Пан малады звычайна едзе да шлюбу конна ўтраіх, у таварыстве двух сваіх маладых шафераў (garçons d’honneur). Усе трое апраданы вельмі чыста, больш прыгожа, чым звычайна, у новых ботах, у шэрых альбо сініх сукманах, у авечых шапках, да чырвонага ці светла зялёнага суконнага верху якіх кожны прышпіляе тры доўгія чырвоныя альбо рознакаляровыя стужкі, што ім ажно на плечы, развіваючыся на ветры, прыгожа спадаюць паверсе накінутага на плечы нібы шаліка ці тыфтыковай (ядвабнай) у форме кліну хусткі. Часта гэтыя стужкі трапляюць у рытм руху прыгожа падвязаных хвастоў іх коней, што плаўна рухаюцца то ўверх, то ўніз.

За імі на тройцы коней на возе едзе панна маладая, падобным чынам у стужкі ўбраная, што з яе золатавалосае галавы жвава спадаюць назад, і матляюцца разам з яе русаю касою, старанна заплеченаю ўтрое. Побач з ёю сядзяць дзве шаферкі і свахі. Рэшта грамады на другім, трэцім і г. д. вазах, адпаведна заможнасці сям’і і больш або менш гучнага вяселля. (Прыгожая і гэта грамада для нашых мастакоў!)

Тыя, хто сядзяць на другім возе, маюць абавязак спяваць на перамену з музыкамі, што едуць апошнімі, і, нібы заступаючы панну маладую, так да маладога ад яе імя сярод іншых песняў спяваюць:

– Не зважай,
Што я плачу –
Паганяй
Скарэй клячу!
Не глядзі,
Што я трублю!
Я ж тебе даўно люблю!

– Nie patrz na to, że ja płacę!
Pędź do ślubu prędzej klacę!
Nie patrz, że się we łzach gubię –
Wszakże cię od dawna lubię!

Пасля шлюбу, калі панну маладую саджаюць за стол атрымліваць падарункі – ці як яны гэты называюць *на пасад* садзяць – спяваюць свахі:

Кукавала зязюля чэраз сад –
– Пара ж табе, Маланка, на пасад.

(На што панна нібы адказвае)

– А што ж табе, зязюля, да таго?
Ёсць у мтне мамухна для таго!
Яна мене на пасаd пасаdзіць,
Яна мне радqньку параdзіць!

Увечары, пасля шлюбу, калі пан малады прыязджае са сваёй дружнаю забраць да сябе жонку, свахі, што таварышаць панне маладой, замыкаюць дзверы на завалу і не хочуць пускаць гасцей нібы з тае прычыны, што пан малады брыдкі, не варты іх панны.

Натоўп, які стаіць на дзядзінцы, выхваляе ў песнях, як толькі можа найлепей, свайго маладога, а ўпартыя свахі ў хаце ганяць яго, як могуць:

Голас з дзядзінца:

*Паглядзі, молада, у аконцэ:
Вон твой малады́й – як сонцэ.*

Голас з хаты:

*Паглядзі, Тацянка, скрось вяршок:¹¹
Вон твой Тараска, як мяшок.*

На Падляшшы гэты самы звычай таксама мае месца, як сведчыць Галамбёўскі (“Lud Polski”, стар. 100 і наступныя). І ў іх гэткага ж самага зместу песні ўжываюцца. Пасля доўгага чакання пад дзвярамі свашкі на дзядзінцы пачынаюць спяваць:

– *Ото ж тобі, молодый Прокопку пыхота!
Зачыняе твій тэстэнько ворота.
Позачыняв, позамыкав замкамі:
Постый, Прокопку, за воротамі!*

У хаце на гэта ім адказваюць:

– *Заглядалы сваты
Окнамі до хаты,
Чы тлуста
Капуста?
Чы вэлыкі горшчык кашы,
Чы под’ядят сваты нашы?*

Сваха перад хатаю:

– *Отсуньтэ оконэчко,
Нэх внійдэ солнэчко,
Шчоб мы побачылы,
По шчо прыехалы?*

¹¹ *Вяршок* – так у іх называецца маленькае ваконца ўверсе над печчу, пад страхою, якое служыць дзеля выхаду дыму з курное хаты.

На гэтую песню сярод смеху і крыку адказваюць у хаце:

– Наіхалы сваты,
А всі бородаты,
Гонтамі голова быта,
Снопкамі борода шыта.
А всі того, а всі того
Прокопка молодого.

На Белаі Русі на тое адказваюць з дзядзінца:

Да і ў нашага свата
Дзіўныя музыката.
Бараны –
У арганы!
Падцёлкі –
У сьвісьцёлкі!
А старое каровішчэ
Забіло ў ладонішчэ.
Гусак на стол носіць,
Індык гасьцей просіць!

Словам, нібы сварацца, высіляючыся колькі могуць на пераме-
ну, аж пакуль не пагодзяцца.

III

Завяршаючы гэты мой раздзел пра вясельныя песні, мне трэба яшчэ сказаць пару слоў і пра іх арацыі, ці віншаванні панне маладой. Гэтыя арацыі бываюць у іх дваякага роду: адны ўжываюцца на вяселлі, дзе самы красамоўны з грамады сват залазіць, нібы на амбон, на лаву альбо крэсла, у іх гэтым разам слупам (*стойп*) званаю і, трымаючы ў руцэ два свежыя пірагі, кажа доўгую маральную навуку маладажонам. Адначасова смешачы ўсю вясельную грамаду жартаўлівымі фіглямі, якія вырабляе з тымі двума сваімі пляцкамі ці пірагамі.

Другі род арацый – перадшлюбныя, гэта тыя, якія сват кажа на-
рачонай напярэдадні шлюбу, прыносячы ёй дары альбо вянец ад пана маладога.

Асабліва нашы мяшчане (што маюць шмат прэтэнзій, але толькі прэтэнзій да пальшчызны і, жадаючы заўсёды быць падобнымі на польскую шляхту), высільваюцца найбольш на падобныя арацыі.

Адзін з іх, кушнер па прафесіі, які жыў у Віцебску, жаніўся з паннаю Калкоўскаю ці Бібкоўнаю, і запрасіў пана Тарасевіча¹² за свата.

¹² Калкоўскі, Бібко, Тарасевіч – найбагацейшыя роды віцебскіх мяшчан, якія і сёння яшчэ разам з адвакатам Пшыбылоўскім па-польску апранаюцца, чаму іх я тут, уласна, і ўспамінаю. Бо гэта ў краі, непрыяцелем занятым, немалая для Айчыны заслуга.

Пан Тарасевіч, заможны абывацель места, справіў сабе новы кунтуш, прывёз багаты літы польскі пояс са Слуцка ў чатыры столкі (было гэта, маючы грошы, лёгка зрабіць), але аніякае арацыі не ведаў. Сушыў сабе галаву, сушыў, жадаючы хоць што напісаць, але і двух слоў звязаць не змог, і ўпершыню ў жыцці прызнаўся сам сабе, што дарэмна да рыторыкі ў айцоў езуітаў хадзіў. Прысягнуў, што сына да іх у школу не аддасць, і тут жа яго назаўтра да піяраў за Дзвіну адвёз.

Жыў яшчэ ў той час слаўны ў нашых ваколіцах сваім паэтычным талентам годны нейкі абывацель Рысінскі^{XXIV}, які будучы суддзёю ці прэзідэнтам у месце, быў знаёмы з памянёным панам Тарасевічам. Думка звярнуцца па дапамогу да Рысінскага нечакана, як пярун, стукнула ў заклапочанага нашага свата. Ён бяжыць, падае на калені, просіць, заклінае, падае дэталі, благае, каб яму хоць пару адпаведных радкоў напісаў. Вясёлы Рысінскі, хочучы пазбыцца, чым хутчэй, назолы і, адначасна, пазней пасмяяцца з яго са сваімі сябрамі, такі яму хутка піша каламбур, ці Equivoque, што ашчаслівіў Тарасевіча, але я не ведаю, ці спадабаўся панне і яе годным бацькам, якія хоць і ў кунтушах, аднак, не разумелі добра па-польску. А таму, відаць, можа і за добрую прынялі манету:

– Kuznier młodzienc
Przysęła ci wieniec
 Jak dla przyszłej żony!
Dziś albo jutro
Wyprawi ci futro!
 Sługa uniżony...

А ргорос^{XXV} кунтушом і гэтай польскай арацыяй пана Тарасевіча прыгадваецца мне і смешны беларуска-польскі макаранізм нашай чыншавай шляхты, і новая беларуская паэма пра бунт хлопаў супраць аканомы, пра які я скажу пазней.

А цяпер, зычачы панам віцеблянам больш да польскай, роднай іх мовы далучацца, і даць сялянам прыклад, закончу я на гэтым мой апошні фрагмент пра вясельныя песні.

І нічога, на маю думку, не стасуецца да сівых вусоў, як польскі кунтуш, жупан, авечая шапка, пояс і чароўныя адкідныя рукавы. Хто так апрануўся – мае выгляд не лайдака, і не дасць сябе вадзіць за нос. Няхай нам будзе сорамна перад нашымі продкамі, што мы ад усяго гэтага і ад Айчыны адракліся. “Старое гэта ўжо ўбранне!” – скажа мне нехта з боку. – “Гэта было прыгожа шмат гадоў таму, але не сёння!” Аднак жа цяпер яшчэ ў салонах караля Філіпа ў багатых *Tiujllęgijach*, крычалі на Любамірскага, як некалі ў Вене на караля Яна: “Як яму прыгожа з гэтымі вусамі і з гэтай карабеляй ля боку!” Калі яго аўстрыйскі амбасадар, наш пабратымец венгр, у нацыянальным польскім строі прывёў на бал. (Гістарычнае.)

Д. ПРАЦОЎНЫЯ ПЕСНІ

Нехта здзівіцца, якім чынам я, што толькі ў дзіцячыя, школьная, так скажу, гады ў краі жыў, пастаянна заняты навучаю, жывучы, апроч таго, у горадзе, у далечыні ад вясковае працы і забаў нашых пачцівых сялян, аднак сабраў столькі іхніх рэдкіх песняў у сваёй кепскай памяці? Якім чынам, кінуты пазней, з 19 году мае вясны на іншую ад літаратурнай дарогу вайскавай службы, адарваны ад сямейнага лона і занесены віхураю нацыянальнага паўстання ў доўгую-доўгую пілігрымку, за столькі мінулых гадоў поўнага клопатаў жыцця, не маючы ані воднай весткі з каханага краю, аднак так усё добра памятаю, нібы ўчора берагі мае Дзвіны пакінуў?

На гэтае пытанне я не знаходжу адказу!.. Сэрца мне толькі кажа, што той, хто як я, любіў і любіць край, дзе нарадзіўся, ніколі і нідзе пра яго не забудзе. І чым далей мітусня забытанага парадку нашага свету адкідае яго ад месца, дзе стаяла яго калыска, тым мацней любоў да Айчыны гарыць ў яго грудзях і ўзрастае як сіла супраціўлення, якая заўсёды фізічна роўная сіле націску. Хто ў дзяцінстве адчуваў і хацеў адчуваць усю прыгажосць роднага кутка, пазнаў ягоныя вартасці і, як добры сын не заўважаў у маці заганаў, або заўважаць не хацеў; хто хціва насыціў свае грудзі надоўга яго жыццядайным паветрам, напайў удосталь слых гукамі роднай песні і мовы, – таму і на чужой зямлі доўга яшчэ будзе звінец ў вушах мілы гук вядомага яму абшару, кранутага крылом апякунчага духа яго Айчыны. Нібыта глухія шэпты сярод цёмнай ночы, створаныя уяўленнем нейкіх паветраных пакутных істот.

Аднак ёсць там яшчэ на маёй Айчыне гукі, якіх не змагла ўтрымаць мая памяць!

У час кожнай працы, кожнага занятку наш селянін спявае песні, якія я назваў працоўнымі. Мала з іх памятаю, асабліва мужчынскіх.

Рольнік, ідучы за плугам, свішча альбо спявае, што яму ў галаву прыйдзе. Усе зробленыя ў гэтай кнізе раздзелы можна было б далучыць сюды. Маладыя хлопцы за бараною спяваюць звычайна кароценькія, танцавальныя, жартоўныя песні, а часам і вясельныя. Касцы часам заспяваюць:

*Туман, туман пры даліне.
Шырокі лясць на каліне.
Шырэй таго на дубочку.
Маніць голуб галубочку,
Да й не сваю, а чужую:
– Хадзі, сэрца, пацалую.*

Астатнія найчасцей працуюць моўчкі, а маўчанне мае ў сабе нешта таксама прыгожае, як і іх песні, асабліва там, дзе натоўп людзей адначасна стане да працы. Хоць раз добра прыгледзімся іх маляўнічаму гурту, а можа гэта нам і новую песню якую прыгадае.

Вось сотня іх узялося разам за зброю! Замахнуліся – і ляціць перад кожным з-пад вострае крывое касы тонкае бадылле, гнуткая зялёная трава і стройныя рознакаляровыя завоі зелля, нібы галовы ворагаў пад крывым ятаганам турка, які моцна сячэ ім справа налева, трупы толькі ў валы за сабою сцеле. Перад іх крокамі мігацяць штмомант кароткія, частыя, колападобныя дугі ва ўзгодненым такце, і нікнуць як бліскавіцы, зазначаючы свой імгненны ход што-раз новымі слядамі знішчэнняў; і цягнуць за сабою сцятыя ахвяры свайго ляза, складаюць іх у аднолькавыя, як вымераныя цыркулем, папярэчныя лугу пракосы. Ляжаць зваленыя доўгія іх целы, сіметрычна і роўналегла адзін аднаму, ды вянуць, прыпечаныя спякотаю паўдзённага сонца. Сям-там звініць кляпаная сталь, а лёгка нанесеныя (з-за супраціўлення цвёрдага матэрыялу) на яе шчарбіны нікнуць пад жвірам насмаленага бруса, што трэцца аб яе крывыя бакі. Шчарбілі іх і не так нашы касінеры аб гордыя каркі ворагаў, аднак і тое далоса выклепаць. Бяда непрыяцелям Польшчы, калі гэтыя косы яшчэ раз паднімуць свае грозныя галовы і выцягнуць як струны стромка ўтору шыі! О, не схіляць іх больш, пакуль апошняя нага ворагаў не перастане таптаць нашых зялёных лугоў і нашай роднай зямлі!

Касцы, неразважлівыя, нячулыя на жахлівую сцэну сваіх знішчэнняў, нібы з заядлым праціўнікам маюць справу, незмардавана косяць ды косяць і моўчкі рухаюцца ўсё далей і далей няспешным крокам. Іхнія вочы, занятыя штохвіля новым малюнкам гібелі пад іх жалезам травы, прывялі ў летуценны стан розум; а вусны маў-

чаць з-за глыбокага і ціхага роздуму душы. Пра што яны думаюць? Няхай адгадае гэта наш вораг, якому іхняе маўчанне, можа, у будучыні бураю пагражае! А мы, што толькі хацелі песню іхнюю схапіць і запісаць, не пачуўшы яе, пабяжым адсюль як хутчэй на месца працы жанчын, дзе, можа, пашчасціць нам болей?!

А вось і жнейкі! Але і яны, змардаваныя працаю, мала нас пацешаць гэтым разам сваім спевам. Іх трэба часцей наведваць, калі хочаш навучыцца якое песні; штодзень на іх ніву прыбгаць, прасіць, заахвочваць, бо інакш з-за сціпласці спяваць пры нас не будуць. Наведваў і я іх не раз, ведаў вялікую колькасць іхніх песняў на памяць, але ўсё забыўся, бо столькі гадоў жыву далёка ад іх. Перапрашаючы майго чытача за няпамятлівасць, далучу хоць тое, што ведаю.

Ужо сонца свой ход на захад схіляе, раса к вечару іскрыцца на траве і, працінаючы выцягнутыя за сярпом пульхныя загарэлыя ручкі і лёгкія, хоць непрыкрытыя празрыстаю ў вочкі тканінаю маленькія ножкі схіленых да зямлі жанчын і свежых, як маліны, дзяўчат бяскрыўдным халадком, здаецца кожнай не хоча шаптаць на вуха: “Дадому пара, ужо дадому!” І сапраўды, увесь гэты мой кароткі апісальны ўступ паўтараюць іх вусны ў наступнай двухрадковай песеньцы, якую заўсёды ўзгоднена пачынаюць адначасна з захадам за горы мілае зоркі яснага дня.

*А жончкі у двор пара,
Сцюдзёная раса пала!*

Пасля гэтае песні гуллівая моладзь пачынае вырабляць свае розныя вячэрнія фіглі. Хлопцы вяжуць снапы і дражняць дзяўчат, а тыя – іх у адказ, і, найчасцей, у песні. Наступны прыклад дасць нам пэўны малюнак гэтае іх нявіннае гульні.

Хлопцы (спяваючы):

Дзецюкі, дамоў!

Дзяўчаты адказваюць:

Дзейкі, дамоў!

Праз хвіліну ўся грамада жнеек, далучыўшыся да іх сваркі, спявае ім, нібы ад імя гаспадыні дому, якая іх на вячэру да хаты кліча, але заўсёды нападаючы на хлопцаў:

*Жонкі, дамоў!
Наварыла кашы,
Накідала масла.
Жонкі, дамоў!*

(Пасля паўзы):

Дзецюкі, дамоў!

*Наварыла буракоў,
Накідала, чарвякоў,
Дзецюкі, дамоў!*

Пасля жніва, дзе серп іграў галоўную ролю, прыходзяць іншыя, гэтак званыя ручныя работы жанчын. Напрыклад, уборка льну, канопляў і гародніны, а ўвосень прадзівя, сячэнне буракоў, шаткаванне капусты і г. д. Пры ўборцы канопляў я занатаваў наступную песню:

*Да ты канпелька!
Да ты зеляненька!
Ні сама ня рвешся,
Ні мне не даешся!*

Гэта нібы нараканне на цвёрдую зямлю, у якой чым менш спелыя каноплі, тым больш грунтоўна іх сцябліна ўкаранёная, а таму і больш супраціўляецца асобе, якая яе вырывае, мардуючы без толку рукі.

Прадучы і шаткуючы капусту, яны спяваюць найчасцей песні вясельных, бо гэта ўласна час, калі звычайна ладзяцца іхнія шлюбны. Кпяць адна з другою, дастасоўваючы разнастайныя дасціпныя вясельныя прыпеўкі, беручы любыя альбо адпаведныя да тых чутак, якія ведаюць пра таго ці іншага хлопца і той або іншай дзяўчыне. Словам, бавяцца ў працы сваім уласным коштам, як могуць, і адна другую па чарзе ўводзяць у чырвань.

Я памятаю з такіх песняў адну, якую не змясціў у раздзеле вясельных, але якую яны спяваюць для маткі, што мае дачку на выданні, навязваючыся нібы да яе ліхога будучага зяця, што не будзе шанавець яе дзіця.

*– Цёшчухна!
Мамухна!
Я твой зяць буду!
Я ж тваю
Дочухну
Шанаваць буду!
То кнотом
То лутэм,
То дубіною,
То тою
Крутою
Беразіною!*

Іншую песню спяваюць беднаму бацьку, які не маючы за што справіць дачцэ вяселле, ідзе ад суседа да суседа і просіць пазыку:

*– Да суседзінька,
Лябедзінька!*

*Пажыч нам!
Калі Бог судзіць,
І ў нас будзіць,
То ў аддам!*

Гэтая песня даводзіць таксама, наколькі люд тае правінцыі пачцівы і чулівы, ніколі не любіць ашукваць суседа, а калі што і пазычыць, дык пэўна аддасць з падзякаю пры першай нагодзе. І сапраўды, там шчаслівыя з даўніх вякоў часы.

Яшчэ адна згадка

Жадаючы як можна больш навучыцца гэтым іхнім працоўным песням, памятаю, што калі быў яшчэ дзіцём, аднойчы ўвосень прабраўся я да афіцыны, нібы шукаючы маці, якая часта туды, як добрая гаспадыня, хадзіла назіраць за работай. Там у адной хаце бабы шаткавалі капусту для чэлядзі, а ў другой – лепшую на наш стол (бо так звычайна ў нас робяць). Увайшоўшы я прытаіўся сабе ціхенька збоку, каб добра прыслухацца іх песням. Але як толькі яны мяне заўважылі, адразу заспявалі песню:

*Не хадзі, панічок, гдзе капусту сякуць,
Там табе дзевунькі сечку ў рукі дадуць!*

Гэтая песня не была для мяне асабіста імправізаваная, бо яе спяваюць кожнаму хлопцу, які з'явіцца паміж іх, падстаўляючы ўласныя імёны: Пракопка, Тараска і г. д. замест слова “панічок”. Аднак яна мяне малога так прысароміла, што, сумеўшыся, я ўцёк адтуль што духу і ўжо ніколі пазней сярод бабаў не круціўся. Дык больш аніводнае песні да гэтага раздзелу дадаць не магу. Пра што вельмі шкадую.

Е. ЖАРТОЎНЫЯ

У іх падобнага роду песняў – аграмадная колькасць. Цяжка было б іх сістэматызаваць, а таму змяшчаю так, як яны мне ў галаву прыходзяць, адну за адной. Іх спяваюць паўсюль і заўсёды.

а). Рэкуза^{XXVI}, або Песня для апрыклага залётніка.

*Не хадзі, не хадзі, не заляцайся!
Не пайду за цябе – не спадзявайся!
Не хадзі, не хадзі і не траць грошы,
Не пайду за цябе, бо ж нехарошы!¹³*

б). Скардзіцца дачка маці на жаўнера.

Дзяўчына:

*– Ой, маці, маці!
Жаўнер у хаце!
Турбуець,
Жартуець,
Не даець спаці!*

Маці:

*Ой, доню, доню, не будзь дурною!
Выгані жаўнера, хоць качаргою!*

в). Неадпаведная сямейная пара, ці Песня маладое жонкі да згорбленага ад старасці мужа.

*– Ой ты, сівый старый пёс!
Ты ўжо ў землю ўрос!
Ой ты, стары дзядуха!
Ты схіліўся як дуга!
Ой ты, старый, як калода!
Я молада як ягода!
Ой ты старый, – іх! ох! а!
Я молада, – ха! ха! ха!*

У зборніку галіцыйскіх песняў Вацлава з Алеска на старонцы 370 маем падобную польскую песню.

*Wyszczerył zęby,
Chciał u mnie gęby,
Piękny jak lesna sowa!
A ja młodziuchna,
Urodzeniuchna,
Nieszczęsna białogłowa!
Ocz mu wpały,
Wąsy wypadły,
Broda mu osiwała.
A ja lubieńka
I milusieńka
Nie będę z dziadem spała!
Skracaj, Boże, dni, momenta,*

13

*Nie siadaj, nie gadaj, nie umizgaj mi się!
Ja twoją nie będę – nie spodziewaj się!
Кракавяк*

Kiedym z dziada niekontenta,
Bum prędiej wdową została!

Пасля яе вельмі добра стасуецца наступная:

г). Падманутая надзея:

*Рада, рада была баба, што дзед утаніўся
Ліха ж яму нагадзіла, за куст уханіўся!*

д). Спатканне казака з дзяўчынаю:

*Дай ішоў казак з гары з вадою,
Гэй, гэі, джум, джум!
З гары з вадою!
Надыбаў дзяўчыну з бандурою,
Гэй, гэі, джум, джум!
З бандурыною!
– Дзень добры, дзяўчына, як ты се маеш!
Гэй, гэі, джум, джум!
Як ты се маеш!
Пажыч мне бандурку, што сама йграеш.
Гэй, гэі, джум, джум!
Што сама йграеш!
– Мая ж бандурка не па такому.
Гэй, гэі, джум, джум!
Не па такому!
Усякая струненька па залатому.
Гэй, гэі, джум, джум!
Па залатому!*

е). Неадольная ўпартасць жонкі:

*Сеіў мужык ячмень. Жонка кажэць: “Грэчка!”
Нехай, нехай, нехай, нехай, нехай будзіць грэчка!
Ня мой жэ мне ні славечка!
Нехай будзіць грэчка!
Да ўжо ячмень і ўзайшоў. Жонка кажэць: “Грэчка!”
Нехай, нехай, нехай, нехай, нехай будзіць грэчка!
Ня мой жэ мне ні славечка!
Нехай будзіць грэчка!
Ды ўжо ячмень пара жаць. Жонка кажэць: “Грэчка!”
Няхай, няхай! etc.
Да ўжо мужык ячмень зжай. Жонка кажэць: “Грэчка!”
Няхай! etc.
Мужыка асець насадзіў. Жонка кажэць: “Грэчка!”
Мужык ячмень змалаціў. Жонка кажэць: “Грэчка!”
Мужык піва наварыў. Жонка кажэць: “Грэчка!”
Мужык гасьцей запрасіў. Жонка кажэць: “Грэчка!”
Яны й піва выпілі. Жонка кажэць: “Грэчка!”
Нехай, нехай, нехай, нехай, нехай будзіць грэчка!
Ня мой жэ мне ні славечка!
Нехай будзіць грэчка!*

Успамінаючы гэтую *грэчку*, згадаў я іншую забаўную беларускую паказку пра яшчэ адну ўпартую жонку. Муж сцвярджаў ёй, што нейкая пэўная рэч, пра якую ішла гаворка, была голеная, а яна, наадварот, нязменна казалася, што стрыжаная.

*Голено! Стрыжоно!
Голено! Стрыжоно!
Голено! Стрыжоно!*

І так доўга між сабою гэтымі словамі з крыкам сварыліся на мосце, ажно нарэшце, да рэшты страціўшы цярпенне, муж схопіў упартую бабу двума рукамі і скінуў яе з моста ў ваду. Утопленая ў рэчцы вышэй галавы жанчына, не забылася пра сваю ўпартасць і з найвялікшаю свядомасцю, вынырнуўшы яшчэ раз з глыбіні на паверхню, узняла руку ўверх і, выставіўшы два сярэднія пальцы, нібы нажніцы, стрыгла імі яшчэ доўга-доўга ў паветры. Ажно тут вір вады, ламаючы яе неўтаймаваную ўпартасць, назаўсёды зацягнуў яе ў глыбіню. Адсюль можа і нарадзілася гэтая беларуская прымаўка: “*Ня стрыжана, голена!*” Ці па-польску: не кіем, то палкаю. (Глядзі ніжэй: “Раздзел VIII. Прыказкі”.)

ж). Украінскія

Шмат украінскіх песняў спяваюць нашы беларусы. Малавядомыя дасюль змяшчаю тут, у гэтым раздзеле, і шчыра прызнаюся, што за ўкраінскімі шалею больш, чым за ўсімі іншымі. Ёсць у іх нейкая незразумелая сіла, якая гвалтоўна да сябе сэрца цягне, трапляе да пачуццяў, а простая, натуральная іх паэзія – надзвычай гарманічная іх мелодыя – вобразнасць слоў¹⁴ і надзвычай удалыя выразы дабаўляюць чараў.

1
*Мой мельнічку, мельнічку, змелі же мне пшэнічку.
Ой, так, ой, так змялю, як сьпітлюю,
Цябе, сэрцэ, пацалую!*

2
*Кобы мэнэ з ранку
Гарэліцы ў дэбанку,*

¹⁴ Што, пытаюся, у простых песнях якога-небудзь люду можа быць прыгажэй за вось гэты малы ўрываек іх паэзіі?

*Зыбралысьмося молайці до ідной хаты.
Тут нам мыло, тут вэсэло, толкі погуляты!
Вдар котрый на бандурку! Смутно так седіты!
Вдар по струнах, бо Бог знае докі разом жыты!
Можэ, хлопці, з Украіны выкльчэ нас маты?
Розсыплэмся всі по сьвіту, тогді не гуляты!*

І нас Айчына з Польшчы паклікала! Рассыпаліся па свеце, як свет шырокі! Можа, таму гэтая песенька так чула прамаўляе да мае душы?!

*І да таго люлька,
Да дзейка Ганулька.
Гарэліцу – пій бы!
Тытунец – курыў бы!
Дзяўчыну Ганульку
Да себе туліў бы!*

*3
Куковала зязюля на каліночкі,
Ехалі ўланы з Украіночкі.
То па два, то па тры, то па чатыры,
Пад імі конікі ўсё вараныя! etc.*

(Працяг яе можна знайсці ў “Pieśniach ludu Galicyjskiego” Вацлава з Алеска на стар.431).

*4
Хоць бы прыйшло погыбаты по самыі уха,
Такі пійду да дзевчыны – хоця й завыруха!
Хоць бы прыйшло пагыбаты по самыі очы,
Такі пійду да дівчыны тэмненькоі ночы!*

Гэта відавочна пераклад тае польскае, якую ў нас паўсюль на Белай Русі спяваюць:

*– Kawalerze gładki!
Nie kochaj meżatki!
Będziesz gorzał w pieknie po same łopatki!
Po same łopatki, po same ramipona –
W ten czas chyba poznasz, co to cudza żona!
– Choćbym ja i gorzał po samą czuprynę,
To młodej meżatki nigdy nie ominę!!*

*5
Сем дзён малаціла,
Сем коп зарабіла!
Сем коп зарабіла,
Чаравічкі пашыла!*

*6
Ой, пійду ж я до пана, до пана!
Позываці Івана, Івана!
Чы ж я ў пана не така, не така?
Што за мене петака, петака!
За Кунусю рубля даў, рубля даў!
Бо Кунусю спадабаў, спадабаў!
За Тацяну петака, петака,
Бо Тацяна не така, не така!*

*7
Час да дому, час!
Час і пара!
Будзіць мене маці біці,*

*Да нет каму бараніці!
Час да дому, час!
Час і пара!
Да доменьку йду,
Як вутка пльву,
А за мною,
Маладою,
Бягуць хлопцы чэрэдою!
У цьмбалікі б'юць,
Б'юць, б'юць, б'юць.*

8

*– І шуміць,
І гудзіць,
Дробны дожджык ідзе,
А хто ж мене маладую да доменьку завядзе?
Атазваўся казак, на салодкім мяду:
– Гуляй, гуляй, дзевчынонька, я да дому завяду.
– Да прашу ж я цебе
Не вядзі ты мене!
Бо ліхога мужа маю – будзіць біці мене!
Назад, хлопцы!
Назад, хлопцы!
Бо чорт мужа несе!
Як увідзіць мене з вамі – яго трасца затрэсе!
Нехай трасца,
Нехай трасца!
Яко вітэр горамі!
А я тыкі – буду гуляці з вамі!
Бо я мужа не баюся,
Я мужові пакланюся,
А ён таго не зміркуе,
А ён мне ўсё падаруе!
І шуміць,
І гудзіць,
Скрыпка грае, бас рэве!
Казак маўчыць, а ўсё знае, што він да дом поведзе.*

Сапсаваў я тут крыху ўкраінскі дыялект, а гэта для таго, каб перадаць майму чытачу дакладна гэтыя песні, так як у нас іх спяваюць.

з). Беларуская песня з часоў даўно ўжо ў нас занядбаных уланскіх вярбункаў.

*– До вэрбунку прыстань Юрку!
Будзіш есьці з маслам курку!
Будзіш есьці, будзіш піці,
Будзіш харашо хадзіці!*

(А пазней дададзена іранічна:)

*Будзіш есьці з маслам куру,
Будзіш браці часта ў скуру!
Будзіш есьці, будзіш піці,
Дубінкою вошы біці!*

і). Песня, якую спявае добра падабраны хор, аднак пачатак якое я не памятаю.

.....
Пасею ж я, пасею ж я ў полі канпель.
... ..
... ..
*Як унадзіўся, як унадзіўся
Вор варабей.*
Маю канпельку, маю зеляную клеваці,
... ..
*Уж я ж его, уж я ж его ізлаўлю,
Крылья, пер'я, крылья, пер'я абшчыплю!
Ён ня будзіць, ён не станець летаці
Маю канпельку, маю зеляную клеваці!*

Далей ідзе параўнанне з гэтымі каноплямі яго маладзенькае Марысі, жонкі ці каханкі, да якой, як той нешчаслівы верабей, якому вышэй пагражалі, прызвычайіўся быў прыходзіць нейкі зух. Пра што песня, памятаю, гаворыць далей:

Як унадзіўся, як унадзіўся...
... ..
Маю Марусеньку, маю маладую любіці.
*Уж я ж его, уж я ж его ізлаўлю!,
Рукі, ногі, рукі, ногі паламлю.*
*Ён ня будзіць, ён не станець хадзіці,
Маю Марусеньку, маю маладую любіці!*

к). Песня пра папа, які едзе і якога абразіў нявінны брэх сабакі ў вёсцы.

Таксама без пачатку.

... ..
... ..
*Віць сабака для таго,
Брэшыць быле на каго,
Брэшыць і на пана,
І на цыгана,
Брэшыць і на караля!*
*А ты, попе, не зважай,
Куды едзіш – паезджай!
Карона не спала,
Што яна брахала!*

л). Выпадак, які здарыўся з камаром.

*Стукнула,
Грукнула
У лесе.
Камар з дубу наваліўся!
Разбіў сабе галавішчэ
Аб дубовае сучышчэ!*

Гэтая песня, здаецца мне, таксама ўкраінская, хоць яе і на Бела-Русі спяваюць. Аднак яна зграбнейшая ў паўднёвым нашым дыялекце, а мелодыя даводзіць ясна, што яе адтуль пазычылі. Вось яе першаснае гучанне:

*Гэй, стукнуло шчось у лісі –
Комар з дуба повалывся!
Розбів собі голывшчэ
О дубовае корышчэ!
Вылытыла муха с хаты
Комаріка ратоваты:
– Гэй, комарю, мій комарю!
Жаль мі тэбэ нэ по малу.
Гдэ ся кажэш поховаты,
Косьці твоі шановаты?
– Поховайтэ ж мэнэ в лісі,
В буйном лісі пры горісі.
Посійтэ ж на мні руточку
З зэлэного барвіночку.
Кто ту руту будэ рваты,
Будэ мэнэ спомінаты!
Ой, тут лэжыт комарышчэ,
Той велькіі гультаішчэ.
Нэ еднему грав на носі,
Тэпэр тіло его в просі!
Ой, ру, ду, ду, ду, ду, ду!
Комарыка не забуду!
Ой, тут лэжыт его тіло,
Шчо вчэра з дуба злетіло!*

На гэтую самую мелодыю спяваюць яшчэ на Украіне і іншую песню пра нейкага Мікалая, які такі добры быў пры жыцці, што яму прыстойнага месца пасля смерці знайсці не могуць і не ведаюць, хто па ім заплача.

Што гэта быў за Мікалай – невядома! Можа быць, што нехта з украінскіх песняроў, можа які другі Вернігора, вылічыўшы дачасна, колькі стагоддзяў таму, сённяшняе жыццё лютага маскоўскага цара Мікалая, такі яму ў сваіх прароцтвах склаў панегірык, што надзвычай адпаведна да яго стасуецца:

*Чэловічэ Ніколаю!
Где ж я тэбэ поховаю?*

*Поховаю на могылі,
Шчоб по тобэ волкі вылі!*

“Зласліва кусаеш!” скажа мне, можа, які-небудзь абаронца цара. Але дзе ж ёсць паляк, проша, які б яго ў лыжцы вады, каб мог, не ўтапіў? Што да мяне, дык ніколі не кланяўся яму, нават калі глядзеў вока ў вока, а тым больш сёння біць яму чолам не буду, пакідаючы гэты клопат, што ганьбіць імя польскае, адно толькі здраднікам і паняверцам Айчыны нашай! Самі маскалі нават цярпець яго не могуць, бо ведаю, што адзін з найслаўнейшых іх нацыянальных паэтаў Пушкін ці Шышкоў, такую яму пры ўступленні на трон напісаў пахвалу:

*Лиш только на престол – тотчас накуралесил!
Сто двадцать в кандалы и пятирох навесил!*

Гэта я так пераклаў на польскую мову.

*Zaledwo wstąpił na tron – chciał być s serca znany:
Popchnął pięciu pod styczek, stu przeszło w kajdany!*

Ж. ПЕСНІ НЯНЕК

У бібліятэцы майго бацькі сярод кніг аднаго з маіх старэйшых братоў знаходзілася нейкая старая кніга з надпісам: “Ex libris: Josephi Rysiński”, у скураной вокладцы, пад якой ад часу пакрывілася ва ўсе бакі шчуплая кляёнка, цвіль працяла навывлёт шэрыя старонкі і нібы макам пакрапіла іх сівымі плямамі. Аўтара гэтага рэдкага твора сёння я ўжо не памятаю, а тытул быў такі: “O sprawie rycerskiej polskiej”.

Пад назваю, адразу на другой старонцы знаходзілася, як сёння памятаю, нязграбна намалёваная выява ўзброенага з ног да галавы паляка, які падкручваў сабе вус і абапіраўся на меч, з такім надрукаваных унізе вершам:

*– Znaj starego polaka po żelaznym stroju
I po tej gotowości, którą ma do boju!
Jam w Dnieprze, Osi, Sali bił graniczne słupy,
Jam szczytka ziemi nie dał na haniebne łupy!
Mój potomku! Patrz na mnie, a nie bądź odrodny!
Bądź bitny – będziesz sławny i będziesz swobodny!*

Тая кніга, надрукаваная у яшчэ залатыя часы нашай дарагой Польшчы, калі патрыятызм не ведаў што гэта такое – вострыя нажніцы цэнзурнага камітэту Масквы, была для мяне новаю з’яваю сярод маіх сумных школьных “Граматык” Якубовічаў ці куртатымі

“Гісторыямі” Кейданавых, якія адны толькі не падпадалі ў нас канфіскацыі, якая адбывалася па загадзе Пелікана або Навасільцава.

Ледзь толькі я яе заўважыў і выграб з пад пылу ў шафе, абцёр, пацалаваў і вышэй пададзеныя шэсць радкоў “Znaj starego polaka” на памяць старанна вывучыў і штодзень рана і ўвечары паўтараў іх, і дзе толькі вугельчык або крэйду знаходзіў, адразу майго паляка са зброяй ці кепска, ці добра маляваў.

Гэты верш, нібы які айчынны талісман, засеў мне з таго часу раз і назаўсёды ў думках. А ў сэрцы ён распаліў наймацнейшую іскрынку любові да краю. Дык з уласнага пераканаўчага досведу магу сказаць, што найвялікшым няшчасцем для Польшчы з’яўляецца нелітасцівая цэнзура. Якое ж бы сэрца юнака не запалілася пасля прачытання такое патрыятычнае думкі? І ці ёсць дзе нават згорблены стары, што ўжо адной нагою ў магіле стаіць, кроў якога не закіпела б юначым вірам, слепячы вочы, чытаючы хоць праз акуллары праўдзівыя гісторыі паходаў Балеслава да брам Кіева, Баторага ля Вялікіх Лук, Жалкеўскага ў Маскве, Сабескага пад Венаю?

Прыгадаць пра гэта сёння ў кнігах для польскай моладзі дзяржаўнае злачынства. А калі б хто адважыўся вусна пра гэта з кафедры ў нацыянальных школах прамовіць, цар яго тут жа пашле лавіць сабалёў у Іркуцку ці Нерчынску на свае царскія футры, а слухачоў пераробіць на шараговых маскоўскіх старшыдлаў.

Дык вам, шляхетныя матулі, вам, нянькі, божая ласка дае права апавядаць нашым немаўлятам, пакуль іх цар пераменіць у сваіх лёгкаяў, пра іх сапраўдную Айчыну, пра гераічную колісь Польшчу, пра іх вялікіх продкаў. Вам, на песні якіх, не вынайдуць цары цэнзара, не змогуць парэзаць, падраць як рукапіс; узгадаваная з малаком у маладых сэрцах і душах уся Польшча, знойдзе заўсёды добрых сыноў, калі яны вырастуць, бо слушна кажа любімая намі ўсімі “Ода да маладосці”:

Dzieckiem w kolebce kto łeb urwał Hydrze,
Ten młody zdusi Centaury,
Piekle ofiary wydrze,
Do nieba pójdzie po laury!

Аднак на нашае няшчасце ва ўсёй Польшчы ў нянькі заўсёды бяруць простых дзяўчат з вёскі, якія самі цёмныя, як табака ў рогу, і нічому дзяцей навучыць не здольныя. Але і гэта яшчэ свайго роду дабрадзейства, бо лепш няхай нічому не навучаць, чым навучылі б нечаму кепскаму. Як, напрыклад, навучылі Адама Гуроўскага^{XXVIa} любіць і абагаўляць цара. У Парыжы пачаў ён пісаць свае подлыя пахвальбы, і ў Пецярбургу не перастае. Для такога паляка і шыбеніцы нават шкада. З тае прычыны, што гутарка ў нас ідзе пра Белую

Русь паглядзім зараз, што там спяваюць нянькі дзецям, але не спадзявайцеся знайсці там нешта разумнае.

Першая з гэтых песняў:

*Служыў я ў пана пайтара лета,
Выслужыў я ў пана курэчку за ета.*

*Мая курэчка,
Златапюрэчка,
По двору ходзіць,
Курчат водзіць,
Хвост надымае,
Пана поцешае!*

*Служыў я ў пана поўтрэця лета,
Выслужыў я ў пана гусіньку за ета.*

*Мая гусь: га-га-га!
Мая курэчка,
Златапюрэчка, etc.*

*Служыў я ў пана пайчварта лета,
Выслужыў я ў пана індыка за гэта.*

*Мой індык: шулду-булду!
Мая гусь га-га-га!
Мая курачка,
Златапюрэчка, і г. д.*

*Служыў я ў пана поўпята лета,
Выслужыў я ў пана целтятка за гэта.*

*Мое целе
Хвастом меле.
Мой індык: шулду-булду!
Мая гусь га-га-га!
Мая курачка,
Златапюрэчка,
По двору ходзіць,
Курчат водзіць,
Хвост надымае,
Пана поцешае! etc.*

Гэтая песня хоць і дурная, аднак мае пэўную мэту, прывучае дзіця да назваў хатняга птаства і жывёлаў, вучыць адрозніваць іх разнастайныя галасы і прызвычайвае язык да іх вымаўлення, трэніруе адначасна маладую яго памяць дакладна пільнавацца пералічанага ў гэтай песенцы выслужаных у пана дароў, якіх чым больш назбіраецца, тым цяжэй дзіцяці іх запомніць, а колькі разоў памыліцца ў пераліку, нянька загадвае яму зноў пачынаць песню з пачатку, пакуль усё гэта яму цалкам не апрыкне, дык смеючыся са сваіх памылак і распачынаючы тое самае дзесяць разоў, дзіця не хочучы, бавіцца і вучыцца. Пабачым зараз іншыя.

*А курэчка, рабушэчка!
Пажыч жэ мне грэбушочка.*

*Гута-та! Гута-та!
Не пажычу, не прадам,
Прыйдзі ка мне – дарма дам.
Гута-та! Гута-та!*

Пад такую песню маці прызвычаліся маці гушкаць, як кажа Чайкоўскі^{15XXVII}, гэта значыць, гайдаць свае немаўлята, альбо падкідаць іх на руках угару. Пры такім гайданні заўсёды ўжываюць выклічнік *гута-та*, так як пры закалыхванні звычайным з’яўляецца ў іх выраз *люлі*¹⁶.

Спяваюць яшчэ песеньку пра куліка і чайку і пра сароку на гумнішчы. Першую з іх і на Ўкраіне ведаюць.

*1
Кулік чайку
Вядзе за чубайку.
Кулік скачэ,
Чайка плачэ!*¹⁷

*2
Чы-чы-чы-чы, сарока,
Прылецеле з далёка,
Села, пала на таку
У чэрвоным каўпаку. і г. д.*

*І трэцяя яшчэ:
Піпа кашу варыла,
На прыпечку саліла,
Усіх дзяцей дзяліла. etc.*

Апрача рытму і мелодыі нічога ў іх дасціпнага не бачу. Аднак варта пахваліць, што ў песнях, спяваных для дзяцей, – нявінны змест і словы. Гэта нешта накшталт нашага:

Siadł kotek

¹⁵ I huśtała nim w powietrzu.
Michała Czajkowskiego
„Kirdźali”, tom 2, str. 60.

¹⁶ I dziecię bierze do ręki,
U łona białego tuli,
„Luli, – woła, – mój maleńki,
Luli, mój maleńki, luli!”
Mickiewicz, „Rybka”.

¹⁷ *Ой, біда, біда чайці небозі,
Шчо вывэла дзіткі пры самэй дарозі!
А кулік чайку
Взяв за чубайку:
“Кулы!” кулычэ,
Чайка кігічэ!
(Тэкст украінскі)*

Na pŁotek
I mruga.

Або нямецкай:

Sperling ist ein kleines Thier,
Hat ein kurzes Schwänzchen;
Kommt vor meine Kammer hier:
Macht ein Reverenzchen!

Нельга ўхваляць немаральнага прызвычаення дзяцей з маладых гадоў да безразважнай балбатні ўсяго, што толькі яны могуць пачуць у час адсутнасці мамак альбо бацькоў, як гэта бывае тут, у Францыі.

Вушы вянуць, слухаючы недарэчны досціп заўчасна мудрых французскіх недаросткаў. І нават амаль ва ўсёй Францыі моладзь, якую старанна не выхоўваюць, чуе ад нянек, а часам і ад саміх матуль, усё тое, што не з'яўляецца прыстойным.

Гэта першапачатковае выхаванне моцна ўплывае на маральнасць наступных гадоў чалавечага жыцця. І хто ведае, ці не пастаўлю я вышэй дурнога, нясмелага, але сціплага і цнатлівага нашага вясковага хлопца за надзвычай дасціпнага, але ўжо з маладых гадоў разбэшчанага француза.

Ёсць, аднак, і тут у Францыі нявінныя і сціплыя песні для добра выхаваных дзяцей, што таксама мала маюць сэнсу, як і наш коцік на плоце, альбо далучана тут вышэй шчабятлівая сарока ў чырвоным каўпаку. Як першую лепшую з іх можна працытаваць наступную:

Je connais un petit garçon,
D'une jolie figure:
Qui aime bien les bonbons,
Et les confitures ! (etc.)

Альбо гэтая:

Bon jour Papa! – c'est aujourd'hui ta fete!
Maman l'a dit – pourquoi n'es tu pas là.

3. ТАНЦАВАЛЬНЫЯ

i

РАЗДЗЕЛ ТРЭЦІ.

ТАНЦЫ

*Нэ з роскошы, тьлько з біды
Тну голубця, йду ўпрысіды*

(„Песня казака” з Князьніна^{XXVIII})

Што датычыць танцаў, то ніхто не зраўняецца тут з французамі. Недарэмна іх маскалі называюць танцорамі (*плясуны*)!

У 1812 годзе і наступных усё расійскае войска спявала пра іх у сваіх лагерах песню:

*За гарамі,
За даламі,
Бонапарта з плясунамі:
Нутка казачка!
Нутка казачка!*

На вялікі жаль, Банапарт, якому ў гэтай песні загадваюць скакаць казачка, не навучыў іх свайму французскаму кантрдансу, а можа б і заняўся гэтым дзесьці там на Камчатцы альбо за Уралам, ад якога ужо былі недалёка, уцякаючы ва ўвесь дух ад *плясуноў*.

Праўда, шчыра кажучы, французскі народ неразважны, вясёлы, легкадумны з усёй душой і сэрцам у любую хвіліну ахвотна кідаецца ў скокі.

Наш люд, менш ад іхняга шчаслівы, не столькі пра танцы думае – на Белай Русі асабліва, там жыве бедны селянін, пастаянна гнаны нядоляю, адзін толькі ў іх бачыў танец, званы *кругавый*. Гэта нешта накшталт прыгожага абертаса, нешта накшталт мазуркі і, асабліва, на ўзор кракавяка, калі ім абодвум спадарожнічае песня, без якое ні кракавяк, ні кругавы абысціся не могуць.

Жвавы юнак, выбраўшы сабе ў пару танцорку, паправіць вус, падцягне пояс, усмінецца, а як загучыць музыка, абняўшы праваю моцнаю рукою стройны дзявочы стан, круціць ёю паводле свайго

жадання як лёгкім пёркам у такт скрыпкам, хутка перабіраючы аб-
цасамі альбо зухавата тупаючы аб зямлю, а таксама падпяваючы
пару дасціпных радкоў.

Той, што вядзе рэй, выкручвае якія хоча фігуры, усе іншыя
ідуць за ім следам і паўтараюць дакладна ягоныя фіглі, як дзеці за
пані маткай малітву. Ідуць звычайна некалькі разоў у адзін бок,
кругам, а пасля, тое ж самае, наадварот, змяняючы што момант рукі
і паставы, як у нашых паланезах.

Гэты танец, хоць і дастаткова жвавы, аднак нудны з-за свае ад-
настайнасці і калі б не песні, не меў бы шмат прывабнасці.

Гэтыя песні, што яму так гарманічна адпавядаюць, бываюць
двухрадковыя, чатырохрадковыя альбо і даўжэйшыя. Далучаю тут
узоры кожнага з гэтых трох відаў. А калі хто захоча над імі задумац-
ца, знойдзе падабенства з галіцыйскімі каламыйкамі, а яшчэ боль-
шае з польскімі кракавякамі, якія так моцна звыклі гаварыць з поў-
нымі запалу сэрцамі танцораў.

Двухрадковыя:

а)

1. Песня для нязмардаванае у танцы дзяўчыны:

*Як хоц, так хоц – да самага сьвету!
Пагляжу я на ножанькі – чаравічак нету!*

(Вось як я пераклаў у адпаведнасці з мелодыяй:)

*Hop, hop! Wołałam nos całą
Póki dudy warczą!
Spójrzę, gdy się rozświtało –
Trzewiczki nie starczą!*

2. Для галантаў:

*На рэчуньке, на бысрэнькой там ліхінькій перавоз,
Тарасечка Марутэньку на ручэньках перанёс.*

3. Для слабых мужоў

*Біла жонка мужыка рукі закасайшы,
А ён жэ ей пакланіўся і шапачку зняўшы.*

4. Эпіграма для нецярплівай бабы:

*Рада, рада была баба, што дзед утаніўся,
Ліха ж яму нагадзіла, за куст уханіўся.¹⁸*

б). Іншыя, з пераменай рытму.

5. Перадражніваючы выхвальных нібы сваёю прыгажосцю
дзяўчат, спяваюць ім хлопцы:

¹⁸ Гэтая песенька ўжо была. Глядзі стар. 253 (нашага выдання).

*Чы я ў мамкі не дачка, чы я не дачушка?
Руса каса
Да пояса,
Чэрвоная ўстужка!*

6. Жартуючы з непаваротлівае:

*Як я была малада, так я была резва:
Чэрэз плот,
В агарод,
Сама пералезла.*

7. З залётнай:

*Марысенька на прыгон – Марыся не хочыць!
Марысіньку
За сісіньку,
Марыська хахочыць.¹⁹*

Чатырохрадковыя:

а). На пахвалу музыкі:

*Скачу, пляшу без дуды –
Ходзяць ногі не туды!
Як дудэньку пачуюць,
Самі яны танцуюць.*

б). Запросіны:

*А дзевунькі, да я ваш!
Пойдзем умесце на кірмаш!
А з кірмашу дадому,
Да ў ячную салому!*

с). Адмаўленне:

*Ня ты мене гадаваў!
Ня ты мене нячый!
Бадай жа ты не даждаў,
Што б ты са мной таньчый!*

д). Нараканні і пракляцці:

*Бог дай таго каваля
Мяцеліца замяла!
Як ён мене малду
Паваліў на ляду!*

е). Высмейваючы лянівую, нязграбную дзяўчыну, якая нават не ўмее сабе лапцяў сплесці:

*Ня йграйце музыкі,
Маі лапці вялікі!
І то бацька сплёў*

¹⁹ Глядзі стар. 226 (нашага выдання).

Пра святую Пакроў!

Доўгія:

1. Сіла кахання:

*Сівы конь, сівы конь малёваны санкі!
Сяду я, дай паеду, да маей каханкі!
А ў маей каханкі
Смалянныя лайкі.
Як сеў –
Прыкіпеў!
І спацінькі захацеў!*

2. На дне келіха праўда:

*– Чыжык, чыжык, гдзе ты быў?
– За рэкою водку піў!
Выпіў чарку, выпіў дзьве –
Зашумела ў галаве.
Выпіў чарку, другую,
Выбраў дзейку – люблю!*

3. Кепская жонка ўцякла з хаты, падчас калі муж гуляў дзесці на ігрышчы; забраўшы нават пасцель з дому, яна такую спявае яму песню:

*Да гуляй, мой муж – нагуляешся!
А прыйшоўшы ў двор – ашукаешся!
Ні падушэчкі,
Ні пярынэчкі,
Ані тэй рэчы
С кім спаць легчы!
С кошкай легчы? – Кошка дзярэцца!
С сучкай легчы? – Сучка кусаецца!*

Шмат яшчэ ёсць у іх падобных прыпевак, а з тае прычыны, што не ўсе яны сціплыя, я палічыў за лепшае прапусціць іх тут, дазволіўшы сабе можа і так зашмат.

Вясёлыя, аднак, іх танцы вельмі рэдка здараюцца, трэба вялікія на тое ўрачыстасці: вяселле, вячэрнія ігрышчы альбо які кірмаш. Апрача свайго *кругавога*, выкарыстоўваецца ў некаторых ваколіцах і паланез, дзіўную песеньку якога:

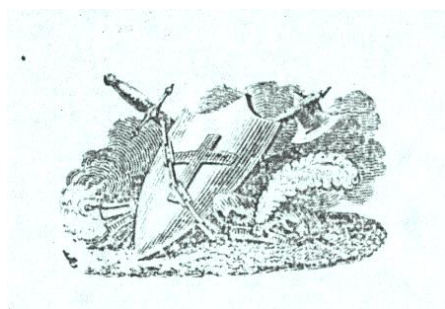
*Ваўкі казу з'елі,
Бо есці хацелі. etc.*

далучу пазней у раздзеле пра музыку.

На Падоллі ў раёне Вінніцы наш паланез таксама выкарыстоўваецца. Там на яго польскую мелодыю дастасаваныя наступныя ўкраінскія словы:

Було нэ рубаты

*Зэлёного дуба,
Було мя нэ браты,
Колым тя нэ люба!
Гэй, маты, маты, калыновы́й цьві́т,
Завязавесь мэні за нелюбы́й сьві́т!
Було нэ рубаты
Зэленой лэшчыны,
Було мя нэ браты,
Молодой дэвчыны.
Гэй, маты, маты, калыновы́й цьві́т,
Завязавесь мэні за нелюбы́й сьві́т!*

РАЗДЗЕЛ ЧАЦВЁРТЫ.

ГУЛЬНІ І ЗАБАВЫ

Яшчэ, пэўна, не сцерлася з Вашае, калегі, памяці тая паэтычная аповесць колісь паганскае Літвы пра Каралеву Балтыкі на бурштынавым троне; тыя чароўныя малюнкi ваколiц Дняпра; i тыя кароткія апісанні забаў i песняў сялян, якімі нас на пацеху нашую i ўсяе вялікае польскае сям’і ўзнагароджваюць часам тамтэшыя часопісы...

(Глядзі вышэй: Уступ, стар. 8–9).

Прынятым ужо звычайем Польскага літаратурнага таварыства ў Парыжы з’яўляецца чытанне ў голас на кожным пасяджэнні ў прысутнасці ўсіх сяброў некаторых найбольш важных артыкулаў, што друкуюцца на старонках “Tygodnika Petersburskiego” альбо “Gazety Rogannej”, што выходзіць у Варшаве. Гэтыя газеты вельмі часта, ці амаль заўсёды друкуюць вялікія таленавітыя апісанні малюнкаў Польшчы, Валыні, Літвы і г. д., якія падаюць нам у яркіх колерах прыгажосць гэтак даўно пакінутых намi гэтых краін з іх чыстымі традыцыямі, звычаі і забавы сялян, а таксама іх разнастайныя, як новыя, так і даўнія, казачныя, ці сапраўды нацыянальныя паданні. І гэта ўсё з польскім пачуццём прачытанае найшаноўнейшым кашталіанам Пляттарам, што выконвае абавязкі віцэ-старшыні, вяртае нас часта, хоць на хвіліну, на лёгкіх крылах думкі, у тыя мілыя мясціны, дзе мы пакінулі сем’і нашы і Айчыну. Хоць нашу любоў і да скону дзён тугу па іх немагчыма было не забраць з сабою.

Пададзеныя тут вышэй як эпіграф словы ўзятыя з Уступу, чытанае мною ў згаданым Таварыстве працы, калі маё выступленне адважуся так назваць, нарадзілася як алюзія да толькі што прачытаных артыкулаў з названых вышэй газет. Усе мы амаль без выключэння былі пад уплывам першага ўражання і нязгаслай яшчэ памяці. З часам гэта магло і сцерціся.

Сёння, калі тут мне даводзіцца зноў пра забавы пісаць, той прыгожы, айчынны артыкул вяртаецца мне ў думкі. У ім я вельмі добра

бачыў апісанья і нашу “Сляпую Бабку”, і “Пыткі”, – тыя чатыры па-
ламаныя надвое кії, якія называліся каралямі і якімі бавяцца дзеці,
тое “цот ці ліха”, і тое падкідванне гроша ўверх – аролом ці рэшкаю
ўпадзе, і што просты люд у нас называе “арлянкаю”, альбо тое ча-
роўнае шуканне пярсцёнка, схаванага ў звоях фартушкоў, які пера-
даецца незаўважна з рук у рукі пад каленямі дзяўчат, што сядзяць
разам з хлопцамі. За ім найбольш уважліва сочыць адзін выпхнуты
з кола хлапец, што не можа інакш, як толькі хуткім зрокам знайсці
схаваную цацку, каб акупіць сваё нібы выгнанне з цеснага і вясёлага
кола ў сярэдзіну і etc. etc. etc.

Дарэмна сушыў бы сабе галаву, жадаючы хоць нешта яшчэ да-
даць да таго поўнага апісання. Але хто цікавы і захоча прачытаць
больш падрабязнае апісанне гульні і забаваў нашага селяніна, ня-
хай шукае гэта там, бо мне належыць сёння гаварыць пра песні і
вершы.

Бо ёсць гульні з песнямі, а пра іх маўчаць мне нельга.

Першаю з тых спяваных забаваў з’яўляецца гэтак званая ў іх
“Падушэчка”. Грамада хлопцаў і дзяўчат становіцца ў кола, бяруцца
як у мазурцы за рукі, выпіхаюць аднаго або адну з хусткаю ў руках
на сярэдзіну, а самі пачынаюць у кола танчыць, спяваючы:

*Падушэчка, падушэчка, ды ты пуховая!
Маладушка, маладушка, ды ты маладая!
Каго люблю, каго люблю, таго поцалую!
Падушэчку пухавую таму подарую!*

Калі так раз ці два ў кола павернуцца, пастаянна спяваючы,
раптам спыняюцца і чакаюць, аж асоба з сярэдзіны, накіне камусь-
ці, каго выберэ сабе да густу, сваю белую хустку на шыю і, выцяг-
нуўшы на сярэдзіну, не пацалуе і не стане сама ў кола, пакідаючы
выцягнутага на сваім месцы. Потым ізноў пачынаецца тое самае з
кожнай выкліканай асобай. І гэта называецца – гульня
“Падушэчка”.

У хвіліну, калі я гэта пішу, п. Я. Я.^{XXIX} даслаў мне наступную
картку: “Са здзіўленнем у зборы пана Аляксандра не знаходзім нас-
тупнай песні, якую рэкамендуем ягонай ласкавай памяці.

*Ой сыну, сыну!
Пане Васілю!
Не вядзі казы пад тое сяло,
Бо ў тым сяле весяло.
Радзюцца ісьці,
Козуньку біці,
Скурку злупіці,
Чаботы зшыці.
Наша каза варана,*

*Заўтра радзі казяня,
Будзім казу даіці,
Будзім сыры ляпіці,
Паставім казу на тарэлцэ,
Прап’ём казу на гарэлцэ,
Паставім казу на ляду,
Прап’ём казу на мяду.*

Гэтую песню спяваюць сяляне на Белай Русі на Новы год, вядучы казу ці селяніна, пераапрапанутага на казу, бо на Белай Русі лягчэй знайсці селяніна, як казу.

Р. С. Гэтую песню прадыктаваў мне добры наш сябра Ігнацы Хадкевіч ^{xxix}а”.

За тую картку пану Яўстаху двойчы ўдзячны. Па-першае, што даў маім чытачам за мяне на адну песню больш, а па-другое, што мяне самога, які не ведае, чым запоўніць гэты мой раздзел пра забавы, выбаўляе з аграмаднага клопату.

Аднак прызнаюся, што ні гэтае песні не чуў, ані ўсяе тае цырымоніі ваджэння пацешнае казы не бачыў ніколі на Белай Русі.

Нягледзячы на гэта, атрыманая адпаведная інфармацыю ад некалькіх землякоў-беларусаў, якія жывуць тут у Парыжы, пацвярджае, што гэты звычай сапраўды ў нас існуе.

Праўда, я і сам бачыў на ўласныя вочы нешта падобнае ў Дынабургу: расійскія жаўнеры прыходзілі да нас у школу падхарунжых з падобным віншаваннем, калі адзін з іх быў пераапрапануты казлом, а другі жоравам. Але я меркаваў, што гэта быў толькі маскоўскі звычай.

Не пагаджаюся, аднак, з думкаю Яўстаха, што “на Белай Русі лягчэй знайсці селяніна, як казу”. Беларусь не такая бедная, аднак, яны лічаць за лепшае пераапрапануць якога блазна, які ім тысячу фігляў у тым уборы вырабляе і пастаянна іх смешыць і бавіць досціпамі, замест таго, каб цягаць смярдзючую і нямую казу. Гэты іх нявінны род карнавальных забаваў, што бачым на Запусты і ў Парыжы ў часе карнавалу масак, у якія ўбіраюцца французы – у індыкоў, страусаў, бараноў, коз, мядзведзяў, ваўкоў і г. д.

РАЗДЗЕЛ ПЯТЫ.

ДАЖЫНКІ

*Точыся вінэц, точы
Панові пэрэд очы.
А чого він ся точыт?
Бо горілочки хочыт.*

(Дажынкавая песня ў Галіцыі)

Ouvrez-vous, portes du château, puisque nous
avons achevé la moisson, etc.

(“Le peuple Polonais” Leona Zienowicza^{XXX},
w Strasburgu, str. 34.)

Дажынкамі ў амаль усёй Польшчы называюць вясёлае вясковае святкаванне ці ўрачыстасць з нагоды шчаслівага заканчэння жніва ў полі. І таму ў нас спяваюць:

*Дубочык зеляненькі,
Наш панок маладзенькі!
Лешчына зелянейша,
Наша пані маладзейша!
Шчасця, долінку маюць,
Рана з поля збіраюць!*

Гэтыя дажынкi ў нас на Белаі Русі звычайна бываюць падвойныя, гэта значыць, малыя і вялікія. Малымі называюць тыя, якія адбываюцца адразу пасля збору з поля жыта, што як азімае першым за ярыну даспявае і раней зжынаецца. Вялікімі называюць агульную бяседу ўвосень пасля поўнага заканчэння і яравога жніва.

І адны, і другія з’яўляюцца вялікім святам для жней і повадам для вясёлай забавы ў панскім маёнтку, куды яны ў абодвух тых выпадках звычайна накіроўваюцца з адпаведным да часу і збожжа вянкком на галаве адной са жнеек. Яны пэўныя, што ім там не пашкадуюць пачастунку – ані гарэлкі, ані шчодрай закусі. Больш шыкоўныя і больш гучныя заўсёды апошнія дажынкi, у якіх удзельнічаюць таксама і мужчыны.

У Сандамірскім павеце гэта святкаванне, не ведаю чаму, называецца „Okreżne”, што менш трапна акрэслівае нам мэту і нагоду

свята. Лепшым мне падаецца беларускі выраз “дажынкi” (ад дажаць).

Збліжаючыся да канца апошняе нівы, што буяе збожжам, і займаючы ледзь не апошнюю жменю жытняе ці ячменнае саломы, што яшчэ застаецца на пню з зернем, пакуль яе не сажне востры серп, яны, думаючы, што яно належыць ўладальніцы вянка, гучна спяваюць хорам узрадаваныя жнеі:

*Канец нівуньцэ, канец!
Упляцём пану венец!
Упляцём венец!
Да ўжо жніва ў каньца,
Нуця, дзевунькі, да вяньца!
Нуця да вяньца!*

Тут гуртам, звязаўшы апошнія снапы, кідаюцца дзяўчаты да згаданага вянка, каласы якога ўмеюць сплятаць у нейкае чароўнае, містычнае кола, і, параіўшыся між сабою – на чью галаву яго ўскласці, аздабляюць ім звычайна скроні самай прыгожай са свайго грона дзяўчыны альбо якое маладзіцы, і выставіўшы сваіх найлепшых спявачак уперад, рушаць усёй сваёй шматлікай грамадою з песнямі да панскага двара.

Наблізіўшыся да брамы, спяваюць нейкую песню:

Выйдзі, панэнку, выйдзі! і г. д.,

якое я не памятаю.

Магчыма гэта тая самая, а перадусім нейкая падобная да тае, якую нам па-французску падае Зянковіч. Глядзі кнігу “Le peuple Polonais, ou description de ses maurs, usages et costumes”, выдадзеную ў Страсбургу: „Sors, Seigneur, de blanches murailles de ton château, et accepte la couronne qui orne la tete de la jeune fille! etc.²⁰”

Пасля гэтай спяваюць другую:

*А мы ў полі пажалі,
І ў копы паклалі. і г. д.*

²⁰ Падобную песню ўжывае і люд галіцыйскі:

*Выйды, паноньку, дж нас,
Выкуп сы вінец у нас,
Положы чэрвоного,
Від віньця полёвого.
Бо як нэ выйдэш до нас,
Нэ купьш віньця ў нас,
До корчмы занэсэмо,
Горывкі напыемо,
Занесемо до жыда,
Будэ пану огыда!*

І трэцюю, у якой ужо бачаць, як пан іх нібы клапоціцца пра прыгатаваннем шчодрарага пачастунку:

*Галубок
Бабок
Шчыпціць,
А галубка – сачываньку!
Наш панок
Мядок
Сьціць.
А імосця – гарэлоньку!*

А калі пан альбо пані выйдучь ім на спатканне, спяваюць:

*Наша пані пьшна
За вароты вышла!
Ключыкамі задзваніла,
Дай Богу ся памаліла,
Што ўсё ў полі абрабіла!*

Дзіўная рэч, што песні тыя амаль даслоўна паўтараюць галіцыйскія, як гэта можна бачыць у Вацлава з Алеска, які нам некалькі падобных урыўкаў цытуе у сваёй кнізе. Увогуле можна нават сказаць, што я шмат знаходжу агульнага ва ўсіх песнях таго краю з нашым, хоць дыялекты такія розныя.

Калі падыдзе пан, дык іх маладая, увенчаная выбраніца, што была на чале гэтай спеўнай грамады, выступае крыху наперад і, апусціўшы свае прыгожыя блакітныя вочы, нахіляе сціпла галаву, каб гаспадар маёнтка лягчэй мог зняць яе збожжавы вянок і занесці ў свой пакой, дзе па-старапольскаму звычайу павесіць яго на калок да наступнага лета.

Вецер гуляе з яе лёгкім фартушком і адсланяе больш чыстыя, чым звычайна панчохі вышэй чорнага чаравічка. Цесная шнуроўка над разложыстымі яе клубамі агінае стройны стан, а крыху вышэй выдатна малююцца цікавым вачам два поўныя пагоркі яе ўсхваляваных спевам грудзей, што з пад добра зашпіленай на гузік ля шыі тонкай бялізны дарэмна стараюцца вымкнуць. І мкнуцца з пад аслоны, нібы бутоны-блізняты пахучай ружы, што яшчэ ў гэтую ноч раскрыюцца.

Тут адварочваю галаву і на хвіліну пакідаю глядзець у твар, які напускае чары, з пад ценю шырока звільных над яе скронямі каласоў.

Але калі зноў на яе гляну і спыню позірк на яе галаве, бачу, як нядбала заткнуты серп, што ёй цэлае лета служыў у працы, упіўшыся зубатаю сваёю шчакою ў прыгладжаныя валасы альбо ў нявінна ўкладзеныя згібы яе дамашняга ўчасання, спачывае там. І нібы рагаты мясччык з-за хмар мігціць сталёвым сваім бляскам з-пад зала-

тых зярнятак па майстэрску сплеченага вянка, што, як карона Цэрэры, прыціснуў лёгкім пярсцёнкам два прыгожыя сплёты яе косаў са стужкамі.

Глядзі! Як каса з-пад яе льняное хусткі вырываецца і ляціць з ветрам на яе прыгожыя дзявочыя плечы, лёгка прыкрытыя чырвоным гарусам, з пад якога відаць белыя рукавы ў фалды, пад імі, адчуваю, пасярэдзіне моцныя акруглыя локці, а ніжэй далонь, што так выразна вызначаецца на белі.

І скажыце мне цяпер, калі ласка, ці пэндзаль вялікіх майстроў Рыму, гэтае класічнае сядзібы мастакоў, годны не толькі паганскіх, але і нашага сапраўднага Бога, стварыў штосьці ў сваім уяўленні больш маляўнічае, больш паэтычнае за гэты захапляючы малюнак нашай багіні дажынак з усёю яе спеўнаю світаю?!

Я назаву кожнага нягодным сынам нашай Айчыны, хто мне яшчэ раз паўторыць тыя састарэлыя нашы прымхі, што толькі адны італьянцы ў стане натхняць мастака на вялікія творчыя ідэі, і што толькі ў Францыі (не дакараючы швейцарак) убор, вядомы з раманнаў, ці якіх капелюшыковых ідылій, варты працы пэндзля?!

Хто, як мы, жывучы тут столькі гадоў, пазнаў лепш, чым уласную Польшчу, да якой прыгледзяцца, можа, не хацеў, менш прасторную, хоць больш людную, краіну франкаў, хто пазнаў, жывучы ў нэндзы на выгнанні, найбяднейшы клас яе людзей, той ніколі не пераменіць – паручуся! – ні спосабу жыцця нашага гэтак жа ўбогага селяніна на лад жыцця тутэйшых працаўнікоў, ні таксама яго поўнай прыгажосці апараткі на мешкаватыя, нейкія дзіўныя блакітныя верхнія кашулі ці блузы.

Ojczyzno moja! Ty jesteś jak zdrowie!
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kto cię stracił!..

РАЗДЗЕЛ ШОСТЫ.

МАКАРАНІЗМ

Les Dames de Varsovie, są stałości wzorem:

Ce qu'elles aiment le matin, elles oublient wieczorem. etc.

Гэтакіх шэсцьдзесят радкоў надарылася мне раз чытаць у адным рукапісе, дзе яны былі старанна спісаныя побач з тысячаю іншых рэдкіх урыўкаў. Не быў гэта, як я мяркую, твор уладальніка манускрыпту, бо іншыя рэчы, якія там знаходзіліся, ясна даводзілі, што ўсё, што там было – было выбрана з розных месцаў і аўтараў.

Аднак гэты новы невядомы мне дасюль французска-польскі макаранізм, якога наша літаратура не ведала аж да выдання чацвёртага тому паэзіі Міцкевіча, дзе яго гэтак зграбна паэт укладае ў модныя салонныя вусны Навасільцава і яго падбрэхічаў, нязмерна мяне ўсцешыў. Шкадаваў толькі, што складальнік гэтых лірычных радкоў узяў сабе за прадмет асмяяння нашых бедных варшавянак, а не што іншае, хоць і тое несумненная праўда, што чым больш хто грашыць, тым больш і пакутуе. І сёння яшчэ Вітвіцкі крычыць на нашых модных дам, якія штораз лепш і лепш па-французску гавораць.

Каго не абражала лацінская мяшанка ў даўнім польскім пісьменніцтве, той не гневаецца на цяперашнюю пакалечаную фразеалогію нашых модных напалову французскіх салонаў. Таму я паставіў паказаць у гэтым раздзеле новы род макаранізму. І не спадзяюся, каб што-небудзь магло быць больш пацешнага альбо больш дасціпнага за гэты малы ўрывац, які я ніжэй далучу. Сумняваюся, аднак, ці былі здольныя скласці яго самі нашы сяляне.

Кінуўшы вокам даследчыка на ўвесь сённяшні падзел таварыскіх станаў беднай нашай Польшчы, я нічога больш дзіўнага не заўважаю за жыдоў і чыншовую шляхту. Першы яшчэ, калі абцяць яму гнюсную бараду, дзіўныя пэйсы і ўвесь убор, што яго так ад нас непатрэбна адрознівае і стварае народ у народзе, садраць з яго маску аблуды і заахвоціць – не ведаю чым – да замілавання краем, які ён

не хоча прызнаць за сваю айчыну, хоць там вырас і ягоным хлебам жыве, дык, можа, так ператвораны, са сваім незмардаваным жаданнем да працы і спрыту ў гандлі стане нам калі-небудзь больш-менш карысным?

Што датычыць другое – малая, калі і прапусціць яе праз агонь, надзея.

Атрымаўшы (пытанне: ад каго?) пергамінавы прывілей бяздзейнасці і бязладдзя:

Pan Szlachcic na zagrodzie
Chce bydź rówien Wojewodzie?!

Бо так увайшло яму ў кроў і вучыць яго прыказка. Заткне ён дзесьці свой пергамін пад саламяную задымленую страху, якая яму за колькі дзесяткаў злотых ад беднага селяніна дастанецца, да шэрай самадзельнай сялянскай капоты прыгне двухцалёвыя ў дыяметры скураныя жоўтыя гузікі і доўгую ззаду з таго ж самага сукна пелерыну^{xxxі} – і ўжо *вашэцем* называецца!

Калі ж хто яго ў размове *васпанам* не ўтытулуе, дык неадкладна пазнае, на якую старапольскую глупоту пан шляхціц здольны. А пра Польшчу, пра Айчыну, пра службу карысную для краю, яму нічога не кажы, бо, як шляхціцу, яму ўсё гэта не патрэбна. Рэкруцтва не ведае, падаткі не плаціць, абы толькі яму на чынш хапіла, насуне сабе на адну нагу стары бот, з якога свецяцца пальцы, а на другую сякі-такі лапаць, і хоць яго ашмянскім шляхціцам за гэта назавуць, – заўсёды ён *вашэць*. І раллі не саромеецца (што адзінае ў ім пахвальнае), пасвіствае сабе за плугам ці з касою ў руках, якое, пэўна, у аніводнае паўстанне за вольнасць Польшчы з сабою не прынясе, на што ўжо даў доказы.

А хочаш ведаць, якою моваю паслугуецца пан шляхціц? Гэтага ён і сам не ведае. Чытаць не ўмее, друкаванага не церпіць, падпісваецца не па-шляхецку, бо толькі крыжыкам, альбо (што ўжо больш па-вучонаму) нейкім дзіўным кручком, якога і сам не разбярэ. Гаворыць на дыялекце, прынятым у ваколіцы – казацкім, жыдоўскім, татарскім, маскоўскім, рускім – яму ўсё адно! Бо заўсёды да гэтага дамешвае пару польскіх слоў, якія яму ў спадчыну ад прадзедаў яшчэ засталіся, і яны з’яўляюцца лепшым довадам шляхецтва, чым яго збучьвелы дыплом пад страхою.

Вось агульная фізіяномія гэтага рэдкага ў цывілізаваным свеце стварэння, пра якое забыліся неабачліва заолагі. Як пра зуброў у Еўропе, бо іх толькі Польшча мае, хоць, на няшчасце, не толькі ў пушчы. Дык дзеля ўсеагульнага нарысу мовы і паэзіі беларускай абавязкова належыць дадаць і гэты новы род беларускага-вашэцяга макаранізму, які вельмі падобны на палышчызну нашых мяшчан.

Ведаю толькі адну такую песню і яе чытачу майму з задавальненнем удзяляю. Увага!

Лямант закаханага^{XXXII}

*Яко ценцерук у лесе балбочэ,
Так мое сэрцэ до цебе сакоча!²¹
Ні вэрэшчака, келбаса, селянка –
Ніц мі не міло без цебе, каханка!
Рве се мэ сэрцэ як тая атоса²²,
Кеды торгоён пшэклента калёса!..
Рве се мэ сэрцэ як гуж²³ у хамуце!..
Калі прыядэ і сядэ на куце.
Ды ўжо ж насохся! – як лапэць на печы!
Горкая доля! А кту ж ме полечы?!*

²¹ *Сокотаць* – адзывацца, крычаць; кудахча як кура, што мае знясі яйка.

²² *Атоса* – па-польску: otosa, patęga, ці трос, што ідзе ад кола да аглоблі пры возе.

²³ *Гуж* – лямка ці раменьчык дзеля таго, каб звязаць *дугу* (dęku) з хамутом у рускай вупражы; на ім уся сіла возу апіраецца.

РАЗДЗЕЛ СЁМЫ.

ПАЭМА

– Калі прапусьціш хоць дзень,
Дадуць, як у берэсьцень!..

Вось змест, ці экстрат (le résumé) таго ўяўлення пра паншчыну, якое мае пра яе беларускі селянін: “Прапусці хоць адзін дзень, – кажуць, – дык усыплюць табе – колькі ўлезе”.

Сама іхняя назва паншчыны – “прыгон”, ад слова “прыганяць” (прымушаць, гнаць, прыгнятаць), даводзіць, што яны не надта ахвотна ідуць на працу.

Берасцянем яны называюць стары разбіты гаршчок, звязаны ці, хутчэй, аплецены бярозаваю карою, інакш – *лыкам*.

Вядома, што посуд, зроблены з гліны і добра апалены ў печы, пакуль новы і цэлы, звініць, калі пастукаеш па ім пальцам альбо чым іншым. Так яго, уласна, купляючы, выпрабоўваюць гаспадыні. А як толькі ён паколецца, дык ужо не варты нічога і аніякага гуку больш не выдасць – служыць ужо не для варыва ды смажэння, а каб ссыпаць у яго якое збожжа, уліваць густы цягучы мёд, смалу, дзёгаць і іншыя менш вадкія рэчавы.

Нямы стан паколатага, а пасля звязанага гаршка даў паэту дзівосную метафару.

Працытаваныя тут два радкі, узяты з вялікае паэмы, якую перадаюць у нас з вуснаў у вусны па ўсёй Белай Русі і якую ведаюць пад назваю “Бунт сялян супраць аканома”^{xxxiii}. Гэтай паэме я хачу прысвяціць увесь гэты раздзел.

Я ніколі не ведаў яе ўсю на памяць, бо была вялікая. Міла было б мне пазнаёміць чытача з ёю, бо яна сапраўды пацешная. То прыяду хоць невялічкі ўрывак, што захаваўся ў маёй памяці, адначасова просячы суайчыннікаў, што засталіся ў краі, каб не выпусцілі з поля зроку гэтага важнага для нашае літаратуры помніка. Гэта нешта накшталт тае казацкае “Энеіды”, вядомае ўсім у пацешным перакладзе:

*Эней був паробок моторны,
І хлопец хоць куды козак! etc.*

Ды больш важны, бо нацыянальны!

Разбэшчанае ў 1812 годзе маскоўскае сялянства, якое цар Аляксандр сваімі загадамі заахвочваў страляць, як вераб'ёў, замерзлых у полі французаў, крыху заразіла ў асобных мясцовасцях і нашых пачцівых мужыкоў. І адны і другія так было падахвоціліся да злачынстваў, што лёгка маглі забіць дзе-небудзь пры сустрэчы пана альбо цішком прыдушыць ягонага аканома.

Прыгаданая паэма апісвае падобную іхнюю змову, што пачынаецца так:

*Водка крэпка, мера спора, –
Будзім піць – забудзім гора!
Пойдзім ад хаты да хаты,
Ці хто голы, ці багаты;
А як нам будзіць весяло –
Сабярэцца ўсё сяло!*

Тут, калі яны так раяцца, сабраўшыся ў карчме, п'юць, чубяцца, б'юцца, – з'яўляецца аканом. Ша! Усе, як у школе, калі зойдзе настаўнік, хто як можа ўцякаюць. У паэме гэта апісваецца так:

*Цыцы, братцы! Ураднік надходзіць!
А Дзям'ян Грышку за хахол водзіць.
Як разхадзіўся Пракоп
Да Мінку па мордзе – хрон!
Відзіць Мінка, што тут худа,
Абярнуўся туды, сюда.
Бедный найцёкі дзерэць,
А куды відзіць, туды берэць!.. etc.*

Спадзяюся, што кампазіцыя і вобразнасць дастаткова пацешныя?!

РАЗДЗЕЛ ВОСЬМЫ.

ПРЫМАЎКІ

Nihil, nisi vera!

Як і народныя песні, прымаўкі таксама з'яўляюцца нацыянальным набыткам, і калі хто-небудзь піша пра песні, не павінен і пра прымаўкі забываць. У іх часта адлюстроўваецца жывы нацыянальны розум, багацце мовы і заўсёды вопытам асвечаная праўда.

Беларускі люд мае іх незлічонае мноства. Іх арыгінальная лаканічнасць і трапнае ўжыванне ясна нам даводзяць, кім быў бы дасціпны селянін гэтае цудоўнае краіны, каб выратавальны промень асветы захацеў зазірнуць і ў яго бедны куток.

Я дарэмна намагаўся за адзін раз іх усе прыгадаць, бо каб іх прыпомніць, патрэбны адпаведныя выпадкі, патрэбна амаль усё жыццё, патрэбна, урэшце, быць у краі, на месцы, кантактаваць з селянінам, вучыцца яго мове, патрэбна мець надзвычай добрую памяць, каб у адной галаве змясціць скарбы столькіх мільёнаў людзей, што жывуць на той нашай прасторнай зямліцы, калі да яе дадаць яшчэ і значную частку Літвы, дзе на гэтым жа самым дыялекце гавораць.

Усе прыгаданыя змяшчаю тут у наступным парадку:

1. Рыфмаваныя

За караля Саса

Было ў хлеба ў мяса!

Як стаў кароль Панятоўскі,

Так і хлеб не такоўскі!

Абое рабое.

Kociel garnkowi przygania!

Дай Бог і цяляці

Ваўка ўзяці!

Купіў бы сяло,

Да грошы гало.

Sans si et sans Peut-Être

on mettrail Paris dans

*Ведаў Бог,
Што ня даў свіні рог.*

*Свой свайго пазнаў
І на пів пазваў.*

Альбо:

*Пад чорным лесэм
Спаткаўся чорт з бесэм.*

*На табе нябожа,
Што мне ня згожа.*

*Круці не вярці:
Нада ўмярці!*

Сказаў, як звязаў!

*Не для пса
Келбаса,
Не для кошкі сала!*

Альбо:

Далёка кеп да вока.

*Узяўшыся за гуж
Не кажы, што ня дуж!*

Ні тоя, ні сёя.

Нема роду без выроду!

*У тры секачы сякуць,
Аднаго рака пякуць.*

Смаку, як у пячоным раку.

une bouteille!

Similis simili gaudet.

Darum, sed levius fit patien-
tia, quidquid corrigere est
nefas!

Wysokie progi
Na jego nogi!

C'est du miton mitaine!

Маскалі кажуць: *В семьи
не без урода!*
Тое, што французы называ-
юць: faire des embarras.

Няшмат! Бо высахлы.

II Празіаічныя

Адзін чорт да ўмазаўся!

(Адно і тое самае!)

Ад прыбылі галава не баліць!

(Француз, калі яму хто
прыносіць грошы, кажа: On
ne le refuse jamais!)

Баба з возу, калёсам лехчэ!

(Польская.)

*Будзіць і на нашэй вуліцы
кермаш!*

(Przyjdzie koza do woza!)

<i>Хоць кол на галаве чашы!</i>	(Кажучы пра ўпартага).
<i>Гаўрыла з Полацка.</i>	
<i>Гдзе не пераскочыш, там падлезь!</i>	(Pokorne cieie dwie matki ssie!)
<i>Калі не поп, не ўбірайся ў рызы.</i>	(Jesteś krukiem – bądź że czarny!)
<i>Клін кліном выганяюць!</i>	(З польскае).
<i>Маўчы, калі пісьма не знаеш!</i>	(Nie wdawaj nie w swoje!)
<i>На Юр'я, як рак сьвісьніць!</i>	(Альбо: ніколі).
<i>На злодзею шапка гарыць!</i>	(Таксама і па-польску).
<i>Ня мяла баба клопоту – купіла сабе парася!</i>	(Польская).
<i>Ня стрыжана – голена!</i>	(Nie kijem, to pałka!)
<i>Ня ўсё кату масьлініца!</i>	(Il n'est pas les jours fête!)
<i>Ня глуп! Знюхай пісьмо носэм!</i>	
<i>Ня пры мне пісана!</i>	(C'est de l'Hébreu pour moi).
<i>Не перэскачыйшы – не кажы гоп!</i>	(Nie łów ryb przed niewodem).
<i>Не келбаса – ня знюхаеш!</i>	(Кажучы пра нейкую таямніцу).
<i>Ні пісаць ні чытаць ня ўмею – яны мене на каралеўство вядуць!</i>	
<i>Ні ў пяць, ні ў дзесьць!</i>	(Nie w pięć, ni w dziewięć).
<i>Пасаліўшы ясі!</i>	(З галечы).
<i>Па Сенькі шапка!</i>	(З маскоўскае. Па-польску: Jaki kłoc, taki klin).
<i>Плецью абуха не перабіць!</i>	(Trudno przeciwko wody płynąć! Альбо: Głową przebić ścianę).
<i>Прышый кабыле хвост!</i>	(To piąte koło do wozu).
<i>Рука руку мыець!</i>	(З польскае).

*Шануй адзежку дома – яна
цебе у гасьцях!*

Што галава, то розум!

(Quot capite, tot sensus).

Што праўда, то ня грэх!

(Польская).

Што ўбій, то ўехаў!

(Кажучы пра лянівага).

Уту! Сяло праклятое!

(Тое самае, што: *Гаўрыла с
Полацка*).

Вары ваду – вада будзе!

(Wicza s piasku nie ukręcisz).

Воўчая натура – у лес цягніць!

(З польскае).

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТЫ І АПОШНІ.

МУЗЫКА

– Скачу, пляшу, без дуды
Ходзяць ногі не туды!
Як дудэньку пачуюць,
Самі яны танцуюць!
Глядзі вышэй: “Танцавальныя”

Самімі любімымі музычнымі інструментамі беларускага селяніна з’яўляюцца дуда і скрыпка.

На першай сёння рэдка ўжо дзе граюць, і толькі аматары гучнае капэлы збіраюць абодва гэтыя інструменты разам. Збіраюць, скажу, бо не кожная вёска мае дудару. Што датычыць скрыпачоў, дык тых паўсюль можна знайсці нават некалькі, аднак не кожны з іх аднолькава прыгожа і *скочна*, як яны гавораць, гэта значыць, у такт іх скакам граць умеюць. Яны заўсёды надзвычай шануюць больш спрытнага, і хоць здалёку наўмысна прывозяць яго да сябе на ігрышча і ўрачыстасці.

Тое, што даўней на вяселлі дудар у іх мусіў значную адыгрываць ролю, даводзіць нам гэтая старая і рэдкая песня, якую я шчасліва дзесьці выпадкам пачуў і запамніў.

Сціплая, нясмелая, адурманеная хаосам гучнага вяселля, панна маладая то забытая ўсімі, то зноў усімі разам ушанаваная, не ведае, як сабе дарадзіць (асабліва, калі не мае маці), а цырымоніі, якія ў гэты дзень мусіць выконваць, закружваюць ёй да апошняга бедную нявінную галаву. Дык яна скардзіцца прысутнаму тут дудару і просіць яго дапамогі.

Гэтая песня апісвае ўсе этапы вяселля па чарзе, дзе ў кожным дзяўчына паўтарае просьбу аб дапамозе, а дудар дадае ёй адвагі, кажучы, каб яна нічога не баялася, пакуль ён з ёю. Плечы дудару служаць ёй ад заручын да шлюбнага ложа. Гэта азначае, што ён заўсёды з ёю і грае “*дыл, дыл*” на дудзе. Але калі пасля шлюбу час ужо да

поўначы прыйдзе і спальня выйдзе на сцэну, а свахі заспяваюць агульную ўсім песню:

*Брала домаха лён, лён!
Ідзіце госьцікі вон, вон...
Ідзіце госьцікі с хаты,
Бо я пайду з маладым спаты...*

І наш дудар, на гэты раз міжвольна няверны, пакідае сваю пяс-
тунку, даручаючы яе адно толькі яе ўласнаму і мужа розуму.

І вось:

Дзяўчына (спявае):

*– Дударэньку!
Господарэньку!
Да ўжо ж мене заручылі!?*

Дудар (адказвае):

*– Ня бойся, нябога!
Ня будзіць нічога!
Я за табою –
Дыл, дыл – з дудою.*

Далей ідуць іншыя цырымоніі і заўсёды тая самая прыпеўка ду-
дара, а ў канцы:

Дзяўчына:

*– Дударэньку!
Господарэньку!
Да ўжо ж мене і ў клець вядуць?!*

Дудар:

*– Ня бойся, нябога!
Ня будзіць нічога!
Я за табою –
Дыл, дыл – з дудою.*

Дзяўчына:

*– Дударэньку!
Господарэньку!
Да ўжо ж мене і спаць кладуць!?*

Дудар:

*– Як самі знаіце,
Свой розум маіце!
Я ўзяўшы дуду,
Дадому пайду!*

Мне не патрэбна тут апісваць знешні выгляд і механізм нашае
дуды, сям-там кобзаю званаю, бо хто ж яе не ведае? Ад краю да
краю Еўропы яна пацяшае ў полі не аднаго пастуха, не адну вяско-

вую грамаду, нават салоны найлепшых канцэртаў тут, у Парыжы, ведаюць яе найўны голас, так удала належаваў чароўным габоем, які што раз болей пачынае ўваходзіць у моду. І не адна парыжанка спусташае свой кашалёк аж да дна, каб хоць на хвілінку насыціць сваё гарадское вуха вясковымі чарамі музыкі. Тон далучанае тут песні адлюстроўвае дакладна гукі дуды, але нішто лепш перадаць іх не можа, як наступная песня. Гэта накіталт ляманту дудара, які страціў сваю ўлюбёную пацеху. Гэтую песню звычайна хлопцы спяваюць ўтрох: адзін вядзе сола і спявае словы, другі, удаючы гукі дуды, падпявае толькі пасля кожнага радка “іх, вох!”, а трэці аднастайным басам цягне за імі безперапынна: “Гу-у-у”.

Паўстае з гэтага нейкая дзіўная, зусім падобная да гукаў дуды мелодыя і, без гэтага інструменту, міла хлопцаў бавіць. Вось яе словы:

<i>Было ў бацькі тры сыны,</i>	<i>Іх! Вох!</i>
<i>А ўсі яны Васілі!</i>	“
<i>Адзін коні пасець,</i>	“
<i>Другі лапці плецець,</i>	“
<i>Трэці сядзіць на камешку,</i>	“
<i>Дзяржыць дуду на рэмешку.</i>	“
<i>Да павесіў ён дуду</i>	“
<i>На зялёным дубу,</i>	“
<i>Да звалілася дуда</i>	“
<i>Із зялёнага дуба,</i>	“
<i>Да пабіла гукі</i>	“
<i>Аб дубовыя сукі.</i>	“

(Іншыя тут змяняюць:)

<i>Пацірай я дуду</i>	“
<i>На Паповым лугу!</i>	“

(А ўсе так заканчваюць:)

<i>Не дуда ж то была –</i>	“
<i>Весялуха мая!</i>	“
<i>Весяліла мене</i>	“
<i>На чужой старане!</i>	“

Гу...у...у... Гу...у...у... Гу...у...у... Гу...у...у... Гу...у...у...

Шчаслівыя! На жаль, нас бы і дуда на гэтай чужой зямлі пацешыць не змагла б.

Да роду дуды належаць таксама і пастухоўскія пішчалкі, званыя ў іх мове *свірэлямі* або *пасьвірэлямі*, выразаныя са свежай лазы і забяспечаныя адтулінамі і малым кавалачкам дрэва, названым *строік* (накіталт таго, які ўжываецца ў нашых кларнетах). На іх выцінаюць часцей за ўсё песеньку:

*Антон казу вядзе:
Шык, пык! – Каза ня йдзе!*

Антоніха паганяець... etc.

І іншыя, падобныя на яе, меншыя.

На скрыпцы іграюць часцей за ўсё фальшыва і хрыплавата, а часам і вельмі нямілым піскам вушы слухачоў абражаюць. Гэта залежыць ад віду іх скрыпкі, якія часта бываюць самаробныя, гэта значыць, уласнаручнай іх работы, і ад струн, якіх падабраць не ўмеюць альбо не маюць за што. Не раз бачыў гэтых наёмных музыкаў, ці добраахвотных скрыпачоў з ядвабнымі замест барановых квінтамі, што іх самі з некалькіх нітак скруцілі. Для смыка замест каніфолі ўжываюць проста жывіцу, ці больш-менш цягучую сасновую смалу, дык не дзіўна, што смычок, пацягнуты па гэтай тлустай змазцы, не лёгка ад яе адчэпіцца і – хочучы не хочучы – мусіць пішчаць. Аднак лепшыя музыкі маюць дасканалыя скрыпкі і менш ужо фальшывяць.

Асобныя з іх апрача звычайных сваіх танцаў умеюць зайграць і польскія.

На мелодыю аднаго з іх, памятаю, яны спяваюць нейкую дзіўную песеньку:

*Ваўкі казу з'елі,
Бо есці хацелі!
Асталіся рогі
І чатыры ногі.
Баба варажыла,
Будзіць каза жыва!*

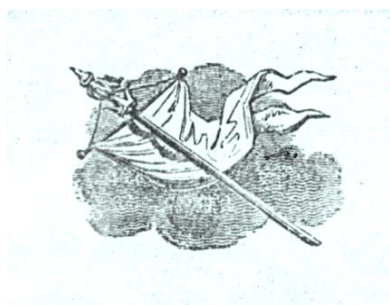
Адзін з іх, з нашай вёскі, умеў і пару польскіх маршаў, а сярод іншых – слаўны той марш Касцюшкі: “Idźmy, Bracia!”, які штодзень усё больш і больш гіне ў памяці саміх жа палякаў. Так што ўнукі нашы пра яго як пра жалезнага ваўка слухаць будуць. Але ж гэты марш не адзін змагарны атрад гэтага несмяротнага героя Польшчы вёў у бой!

Зайграў мне яго селянін, калі я з гувернёрам вяртаўся раз з касцёла дадому. І хоць немец не зразумеў яго хараства, я ажно да слёз узрушыўся. І мяркую, што лепей не магу закончыць гэтай усёй маёй працы пра песні нашых пачцівых сялян, як пераказваючы маім землякам гэты дарагі наш нацыянальны з часоў Касцюшкі твор, якому я навучыўся ад земляроба. Абы нам Бог дазволіў у хуткім часе заспяваць яго разам з усёй нашай эміграцыяй і пайсці туды, дзе нам Неба прыгатуе, адпаведна з вышэйшым выракам, смерць або перамогу.

Marsz

*Idźmy, Bracia! Bóg jest z nami!
Krew niewinna zemsty czeka!*

Przed wolnymi żołnierzami
Niewolnik podły ucieka!
Dzieci nasze, matki, żony,
Co łzami ziemię skropiły,
Dodadzą nam do obrony
Ochoty, męztwa i siły!
Do broni, bracia, do broni!
Każdy pod Kościuszki znakiem,
Gdy piersiami kraj zasłoni,
Przynajmniej umrze polakiem!

КАМЕНТАР

- ^I Беларуска- і ўкраінскамоўныя тэксты, пададзеныя А. Рыпінскім лацінкаю, у нашым выданні выдзяляюцца курсівам і друкуюцца кірыліцай.
- ^{II} Вацлаў з Алеска, ці Залескі Вацлаў (1800–1849) – літаратар і фалькларыст. Даследаваў народныя песні Галіцыі.
- ^{III} Гаворка пра Адама Міцкевіча (1798–1855) і Багдана Залескага (1802–1886), польскамоўнага паэта, які паходзіў з Украіны.
- ^{IV} Маецца на ўвазе Зарыян Даленга-Хадакоўскі (1784–1825) – славяназнаўца, археолаг, фалькларыст, аўтар працы “Пра славяншчыну да хрысціянства”.
- ^V Віцэ-старшынёй Польскага літаратурнага тварыства ў Парыжы быў Людвік Плятэр (1774–1846), публіцыст, прыхільнік князя Адама Чартарыскага (1770–1861), старшыні Таварыства.
- ^{VI} Гаворка пра Юзафа Ігнацы Крашэўскага (1812–1887) і Міхала Грабоўскага (1804–1863) – польскамоўнах літаратараў, якія ў 30–40-я гг. XIX ст. жылі ў Беларусі і Украіне ды актыўна ўдзельнічалі ў літаратурным працэсе краю.
- ^{VII} Маюцца на ўвазе Пётр Скарга (1536–1612), Станіслаў Трамбецкі (1739–1812), Адам Нарушэвіч (1733–1796) і Ян Каханоўскі (1530–1584), славуця літаратары Рэчы Паспалітай. А. Нарушэвіч паходзіў з Беларусі.
- ^{VIII} Гаворка пра першыя два (з шасці) зборнікі Яна Чачота “Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny”, што выйшлі ў Вільні ў 1837 і 1839 гг.
- ^{IX} Аляксандар Грот-Спасоўскі (1807–1847) – польскамоўны літаратар першае паловы XIX ст. У сваёй творчасці шырока выкарыстоўваў беларускі фальклор. Ледзь не кожную сваю баладу ў падтытуле называў “беларускаю”. А. Рыпінскі, відаць, быў знаёмы з дыскусіяй, якую выклікала публікацыя балады А. Грот-Спасоўскага “Апошнія ловы” (1839), у “Tygodniku Petersburskim” пра ролю фальклору ў літаратуры.
- ^X Вільгельм Кюхельльбекер (1797–1846) – расійскі паэт, дзекабрыст. Прыгавораны да смяротнага пакарання, замененага зняволеннем у крэпасці Дынабург. З 1836 г. на пасяленні ў Сібіры.
- ^{XI} Аляксандар Пангоўскі (1810 – пасля 1858) і Тадэвуш Скшыдлеўскі (1808–1840) – калегі А. Рыпінскага па Дынабургскай (цяпер Даўгаўпілс, Латвія) школе падхарунжых. Вясною 1831 г. далучыліся да паўстання (А. Рыпінскі з А. Пангоўскім у Дзісне, а пазней – да корпуса генерала Гелгуда). На эміграцыі, здаецца, блізкіх дачыненняў не падтрымлівалі.
- ^{XIa} А. Рыпінскі цытуе маналог Я. Сабалеўскага з “Дзядоў” А. Міцкевіча.
- ^{XII} Гаворка пра Юльяна Урсына Нямцэвіча (1758–1841) – вядомага паэта і грамадскага дзеяча канца XVIII – першай паловы XIX ст. Пасля Лістападаўскага паўстання жыў у эміграцыі, удзельнічаў у працы Польскага літара-

- турнага таварыства ў Парыжы. Аўтар патрыятычных “Гістарычных песняў” (1816), у якіх апавядаў пра значных асоб Рэчы Паспалітай. А. Рыпінскі цытуе строфы з ягонай “Думы пра Станіслава Жулкеўскага”.
- XIII Маецца на ўвазе Адам Міцкевіч. А. Рыпінскі цытуе фрагмент “Песні Вайдэ-лота” з “Конрада Валенрода”.
- XIV Жэгота Паўлі (1814–1895) – гісторык і фалькларыст. Збіраў і выдаваў народныя песні Галіцыі.
- XV Войцэх Савінскі, відаць, удзельнік паўстання і эмігрант, прыдворны музыкант княгіні Беры ў Парыжы. Вядома толькі адна мелодыя, напісаная ім да верша А. Рыпінскага “Развітанне”, створанага паводле матываў украінскае песні “Jichaw kozak za Dunaj”. Гэты музычны твор змешчаны ў зборніку А. Рыпінскага “Poezije” (1853).
- XVI Тэкст гэтае песні, запісаны А. Рыпінскім, выдавочна, па памяці, адрозніваецца ад тэксту, пададзенага ў беларускамоўным рэлігійным зборніку “Krótkie zebranie nauki chrześcijańskiej dla wieśniaków mówiących językiem polsko-ruskim wyznania rzymsko-katolickiego. Wilno, w drukarni dyecezalnej, 1835.”
- XVII Дашак – графічны знак, што мае форму адкрытага трохкутніка “^”.
- XVIII Лукаш Галамбёўскі (1773–1849) – гісторык і этнограф. Праца “Lud polski” выйшла ў свет у 1830 г.
- XIX У “Dzienniku Wileńskim” (1817. Т. 6) Марыя Чарноўская надрукавала артыкул “Элементы славянскай міфалогіі, што захаваліся ў звычаях вясковага люду на Белай Русі”, у якім апісала народныя святы і падала на мове арыгіналу беларускія народныя песні.
- XX Аляксандар Ходзька (1804–1891) – паэт, славіст, усходазнавец. Вучыўся ў Віленскім універсітэце, пасля ў Пецябурзе, дзе ў 1829 г. выдаў зборнік “Вершаваныя творы”. У сваёй творчасці выкарыстоўваў фальклор розных народаў. Быў на расійскай дыпламатычнай службе ў Персіі. З 1842 г. у Францыі.
- XXI Восіп Сянкоўскі (1800–1858) – пісьменнік, мовазнаўца, журналіст. Вучыўся ў мінскім калегіуме і Віленскім універсітэце. Аўтар шэрагу прац па арыенталістыцы.
- XXII Краіны на тэрыторыі сучаснай Румыніі.
- XXIII Ад лац. *novalis*, мн. л. *novalia* – першы раз заараны, новы, свежы.
- XXIV Францішак Рысінскі (др. пал. XVIII – п. п. XIX) – паэт. Быў старшынёй цывільгай палаты ў Віцебску. Іранічныя і гумарыстычныя вершы карысталіся папулярнасцю, але пры жыцці аўтара не друкаваліся. Асобныя даследчыкі прыпісваюць яму макаранічны беларуска-польскі верш “Лямант за каханага” (“Залёты аднаго гайдука да прачкі”).
- XXV Ад фр. а *goros* – у сувязі з...
- XXVI Рэкуза – адмаўленне ад прапановы замужжа.
- XXVIa Адам Гуроўскі (1805–1866) – удзельнік паўстання, адзін з заснавальнікаў “Дэмакратычнага таварыства”. Пазней стаў рэнегатом, прыслужваў расійскім уладам.
- XXVII Міхал Чайкоўскі (1804–1886) – літаратар, палітычны дзеяч, прыхільнік партыі А. Чартарыскага. У 1850 г. прыняў іслам і пад імем Садыка-пашы фармаваў аддзелы казакоў на турэцкай службе. У 1870 г. стаў расійскім паданым.

- xxviii Францішак Князьнін (1750–1807) – паэт, драматург, перакладчык. Паходзіў з Віцебшчыны. Асобныя героі ягоных твораў гавораць на беларускай ці ўкраінскай мове.
- xxxix Яўстах Янушкевіч (1805–1874) – публіцыст, заснавальнік эміграцыйнай кнігавыдавецкай справы ў Парыжы. Нарадзіўся на Случчыне.
- xxxixa Ігнацы Хадкевіч (1810–1861) – студэнт Віленскага ўніверсітэта, паўстанец, эмігрант. Пасля 1848 г. вярнуўся на радзіму.
- xxx Леон Зянкевіч (1808–1870) – літаратар, публіцыст. У шэрагу сваіх прац, выконваючы статутныя патрабаванні Таварыства Літоўскага і Зямель Рускіх у Парыжы, знаёміў еўрапейскага чытача з гісторыяй і культурай былога Вялікага Княства Літоўскага.
- xxxix Палярына – шырокая верхняя апранаха, што зацінаецца пад шыяй і не мае рукавоў.
- xxxix “Лямант закаханага”. Так А. Рьпінскі называе макаранічны верш “Залёты аднаго гайдука да прачкі”. Мажліва, яго аўтарам быў Францішак Рысінскі.
- xxxix “Бунт сялян супраць аканомы”. Гаворка пра вершаваны твор Яна Баршчэўскага “Рабункі мужыкоў”, які ў першай палове XIX ст. шырока распаўсюджваўся ў рукапісах.